

committeerde Raaden en de Hoven van Justitie ; en eindelijk noch in alle de Steeden en Plaatsen voor de Magistraat van de Stad of Plaatsen daar het zelve geschied, en in de Heerlijkheden of Ambachts-Heerlijkheden ook voor den Heer of Ambachts-Heer in orde even voor de Magistraat der Plaatsen". Bij resolutie van 30 October 1787 werd door de staten-generaal hetzelfde gebedsformulier, wat de voorbede voor Oranje betreft, voor de generaliteitslanden voorgeschreven. Naar aanleiding van het meerderjarig worden van den erfprins van Oranje en Nassau in 1790, werd bij resolutie van 19 October van dat jaar vastgesteld, dat de woorden in de gebedsformulieren van 15 Mei 1747 en 17 October 1787 „voor de jonge Princen en Princesse van Orange en Nassau" veranderd moesten worden in „voor Zijne Hoogheid den Heere Erfprins van Orange en de verdere Afstammelingen van dat Doorlugtig Huys". Zoodra was echter niet de omwenteling tot stand gebracht, of er kwam eene aanschrijving van de staten van Holland van 19 Januari 1795, dat met intrekking van het bestaande formuliergebed, voortaan door de bedienaars van het Goddelijk Woord in de publieke kerken moest worden gebeden : „voor alle die over ons gesteld zijn, mitsgaders voor de algemeene rust en compleete herstelling van den vrede".

HOOFDSTUK XV.

Geschriften over de autoriteit der staten in kerkelijke zaken.

Op het einde der 16de en vooral in het begin der 17de eeuw begint de uitgave van verschillende geschriften, die handelen over de autoriteit van de staten in kerkelijke zaken. Van weerszijden gordt men het zwaard aan. Eenerzijds wordt tot in de uiterste consequentie de leer doorgevoerd, dat de hooge overheid slechts staat onder God en de kerk derhalve onder haar is geplaatst. Als zoodanig is de kerk een tak van haren dienst, en gaat van de overheid alles uit wat op de kerkordening betrekking heeft. Feitelijk zijn de ambtsdragers der kerk staatsambtenaren door haar aangesteld en ontslagen, alsmede gesalarieerd. Kerkvergaderingen worden slechts met hare toestemming, ja sterker nog op haar initiatief belegd, en in die vergaderingen vervult zij de rol van controleur. De voorstanders van dit stelsel achten dit een ordinantie Gods en in de hoogste mate heilzaam voor den vrede in en den bloei van de kerk. Tegenover hen staan zoovele anderen, die met warmte pleiten voor het recht van eigen kerkregeering. De kerk is direct, niet middellijk onder de overheid, onderworpen aan God en Zijn Woord, en moet zelf beoordeelen wie naar den regel van dat Woord haar zullen dienen. Al wat op de leer en de tucht betrekking heeft, moet zij zelf regelen. Alleen is het de roeping van de christelijke overheid den weg voor de voort-

planting van het evangelie, op verschillende wijzen, te helpen banen, en mag zij op kerkelijke vergaderingen invloed uitoefenen, voor zoover zij zelf uit leden der kerk bestaat. Maar verder gaat haar macht over de kerk niet.

Een aan de overheid ongetwijfeld welgevallig, maar in vele opzichten vreemd standpunt nam Carolus Gallus, buitengewoon hoogleeraar in de godgeleerdheid aan de hoogeschool te Leiden, in, blijkens zijn in 1592 uitgegeven geschrift: „Clavis prophetica nova Apocalypseos Johanni Apostoli et Evangeliographi”, met een aanhangsel, getiteld: „Sententia auctoris de magistratu”. Daarin ruimt hij een zeer groote plaats aan het gezag der overheid in kerkelijke zaken in. Op plaatsen als 1 Sam. 15, Jes. 7, Amos 6 leest hij dat de vorsten, de gebieders, de oversten en de voornaamsten de hoofden des volks zijn. Daarentegen worden in de Schrift priesters, apostelen en bisschoppen nooit hoofden van de kerk genoemd. Zij zijn niets meer dan leden van de kerk, naar Christus' Woord: „Ik ben de wijnstok en gij zijt de ranken”. Het hoofd der kerk is Christus, Ef. 1: 4, 5, Col. 1. „Pii vero Principes secundaria capita vocantur”, 1 Sam. 15.

Vandaar worden zij ook „goden” genoemd, zooals in Ps. 82; heet Mozes de god van Aäron en moeten de christelijke overheden voor de kerkedienaars als een god zijn. En gelijk Mozes, Jozua, David, Salomo, Josaphat, Hizkia, Josia en meerdere andere vorsten van Juda de kerkelijke zaken hebben geregeld en deze, voor zooverre zij in verval waren, hebben hersteld, zoo is ook de christelijke overheid verplicht hetzelfde te doen en moet zij waardig en voortreffelijk het presbyterie voorlichten en voorgaan. In aansluiting daarmede gaat ook overal, waar in de wet, de psalmen, de profeten en de apostolische brieven gesproken wordt van het koningschap en het priesterschap van Christus, in den regel het koningschap voorop en dan volgt het priesterschap.

In het Oude Testament is het geheele corpus Ecclesiae in drie deelen verdeeld: het koningschap, het priesterschap, het volk; steeds echter gaat het koningschap voorop. Op bevel des konings offeren de priesters, allereerst voor den koning, daarna voor het heiligdom en ten slotte voor het volk (2 Chr. 29). Als Jeremia tot profeet wordt geroepen, beveelt Jehova hem te getuigen tegen de koningen van Juda, en dan tegen de priesters en eindelijk tegen het volk (Jer. 1). Ook Jesaja volgt deze orde (Jes. 9: 14). Steeds komen de koningen eerst. En wanneer van Christus' koningschap en priesterschap sprake is, komt altijd het koningschap het eerst in aanmerking (Pr. 2, 110; Openb. 1).

De overheid wordt met de schoonste titels aangeduid. Niet alleen wordt zij „Elohim”, maar ook „Seraphim” (Jes. 6) en „Cherubim” (Ezech. 1, 8, 9, 10, 40) genoemd. Ook in de Openbaring, gelijk bij Ezechiël, wordt zij met die diernamen aangeduid (Openb. 4). „Evenals de tyrannen hier en daar in de schrift genoemd worden

„Bestiae”, van wege hunne wreedheid, worden de vrome magistraten „animalia” genoemd, van wege hunne sterfelijkheid. De stem van één der in Openb. 6 vermelde dieren, den christelijken magistraat, is als de stem van den donder; wat geen wonder is daar hij de plaats van God inneemt (Ex. 20). Als de dieren tot Johannes, den vertegenwoordiger van de verkondigers des Woords, spreken: „kom en zie” (Openb. 6), bevelen zij daarmede met aandrang den kerkleeraren zich toe te leggen op de kennis van de mysteries van het *koninkrijk* van Christus. Derhalve wordt met deze woorden nauwkeurig het ambt van den christelijken magistraat tegenover de doctoren der kerk aangeduid (vgl. ook Openb. 15). Wanneer aldaar gezegd wordt: „En een van de vier dieren gaf den zeven engelen zeven gouden fiolen, vol van den toorn Gods, die in alle eeuwigheid leeft”, dan beteekent dit, volgens Gallus, dat de christelijke overheid aan de doctoren der kerk de heilige wetsrol en het evangelie geeft tot bestrijding van den antichrist en tot aankondiging aan hem van de straffen van het rechtvaardig oordeel Gods, op dezelfde wijze als Mozes de woorden Gods aan Aäron tegen Pharao gaf, toen over hem tot straf verschillende plagen komen zouden. Zóó stellen de twee olijfboomen in Zach. 4 : 3 Zerubbabel en Jozua, of liever het koningschap en het priesterschap voor (vgl. ook Openb. 11 : 4) met hunne verplichtingen. Diezelfde rangorde en levenstaak van beide leert ons Openb. 16, waar Mozes de engel der wateren (vs. 5) en Aäron de engel van het altaar (vs. 7) is. En gelijk Mozes *na* Christus in Egypte de engel der wateren is geweest, door de wateren in bloed te veranderen, ze te scheiden en uit de rots stroomen te slaan, zoo ook zijn de christelijke overheden engelen en de voornaamste dienaren des hemels en van het geestelijke water, dat is van het Goddelijk Woord, en de patroons en bewaarders van de Heilige Schrift. En evenals Aäron *na* Christus van uit het heiligdom heeft gesproken en hij diens engel, gezant of dienaar is geweest, zoo ook spreken alle doctoren van de kerk van uit het heiligdom (d.i. het type van de kerk, ja van den troon Gods). Gallus meent dan ook dat allen moeten aannemen dat de overheid *na* Christus het hoofd der kerk is, niet alleen in politieke of in burgerlijke zaken, maar ook in godsdienstige en kerkelijke. Echter versta men dit zóó, dat zij niet openlijk leere of de sacramenten bediene, maar in de plaats van Christus alle kerkelijke zaken leide, en de wetten en de geheele kerkorde, volgens Gods Woord, vaststelle en matige, en door haar gezag en door het zwaard, haar toevertrouwd, verdedige (Rom. 13).

Scherp wordt door Gallus dan ook de leer der roomschen veroordeeld, die alle aardsche machten onderwerpt aan den paus, en hem als de zon en gene als de maan beschouwt (1 Petr. 2 : 13). En even hard vonnist hij de anabaptisten, die het beneden zich achten deel van de overheid uit te maken en de christenen daarvan trachten af te houden. Hij houdt de overheid zeer hoog. De christen handhave Petrus' woord: „Vreest God, eert den koning”; hij geve den keizer

wat des keizers en God wat Gods is. En hij make een onderscheid tusschen de functies en de personen, waarbij hij door Gallus aan de ware vijanden en de middelen om hen te overwinnen herinnerd wordt (Ef. 6 : 12, 2 Cor. 10 : 4).

Het is zielkundig begrijpelijk dat Gallus zulk eene groote macht aan de overheid in kerkelijke zaken toeschreef. In Deventer, waar hij als pastoor in 1560 was gekomen, hadden zijne evangelische beginselen hem den haat zijner geloofsgenooten, maar hem ook, zoolang het mogelijk was, den steun der stedelijke regeering bezorgd ¹⁾. Toen hij echter van daar moest gaan, riep hem de hertog van Kleef naar Hamm in de graafschap Mark, waar hij 16 jaren als pastoor in dienst bleef. En als hij ten gevolge van zijn hevigen strijd, vooral tegen de wederdoopers, ook deze plaats moet verlaten, vond hij de gunst, die hij bij de Oranje's zocht, ruim beloond. Graaf Jan nam zijne hulp te baat om de hervorming in Gelderland door te zetten; straks helpen diens gunstige getuigenissen hem aan den leidschen leerstoel en wordt hij, op sterken aandrang van prins Maurits, tevens tot leeraar der leidsche gemeente beroepen, waarvoor hij echter bedankte. Hij wordt echter verblijd door de beroeping van zijn zoon, die na het bedanken van den vader, door prins Maurits aanbevolen en door den magistraat verlangd werd. Is het dus te verwonderen dat een man, die zooveel te danken had aan den invloed van de overheid in kerkelijke zaken, daarvan een vurig verdediger werd? Hij had er het goede zoo bijzonder van gesmaakt. En wie is geheel objectief? Toch — en dit karakteriseert dien tijd te dezen opzichte — vinden wij geene oppositie tegen zijn standpunt vermeld. Zijne zuiverheid in de leer was onverdacht; hij had het vertrouwen van kerk en staat. Zelfs kon hij aan het slot zijner verhandeling schrijven: „Hanc de Magistratu doctrinam cum caeteris reformatae nostrae religionis professoribus agnoscimus, profiteamur ac defendimus”. Hieruit blijkt dat destijds te Leiden onder de hoogleeraren de geestesrichting van Trigland te dezer zake hare intrede nog niet had gedaan. Men kon goed gereformeerd zijn en toch aan de overheid eene groote macht in kerkelijke zaken toekennen. Ten minste — zoo dachten de gereformeerde professoren er over. Het behoeft ons dan ook niet te verwonderen dat latere kampioenen voor de macht der overheid in kerkelijke zaken zich op Gallus beriepen. Toen in 1642 de strijd tegen Vedelius, die in het spoor van Gallus trad, was losgebarsten, gaf een anonymus het volgend geschrift, tot zijne verdediging uit: „Brevis responsio ad Solutiones

¹⁾ Zie bijzonderheden over hem in het artikel van P. C. Molhuysen over Carolus Gallus of de Haan in Nijhoff's: Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde 6e dl. 1848, bldz. 125—162. Bij Sepp: „Het Godgeleerd onderwijs” enz. staat abusievelijk: „Deel IV” in plaats van Deel VI. Ik vond deze fout bij anderen, die eenvoudig overschrijven, hehaald. Daarom vestig ik er de aandacht op.

datas ab Adversariis ad argumenta Maccovii, quibus probare voluit licere laesis ab Ecclesiasticis Judiciis, provocare ad Magistratum Politicum Cui ad Calcem accessit eruditissimus Libellus de Magistratu Caroli Galli quondam Prof. Theol. Leydensis celeberrimi. Matth. 22. Date quae sunt Caesaris Caesari et quae sunt Dei Deo Franekerae 1642. De schrijver had in zijn werk het traktaat van Gallus ingelascht, vooral om te doen uitkomen, welk gevoelen eertijds nog al op den voorgrond stond omtrent de macht van de overheid in kerkelijke zaken. En al had Revius, de bestrijder van Vedelius, ongetwijfeld gelijk, toen hij zeide, dat men naar het gevoelen van Gallus, eerst predikant te Deventer, later hoogleeraar te Leiden, niet onvoorwaardelijk de meening van de provinciale kerken van Overijssel en Holland mocht afmeten, toch was de invloed, dien zoowel de gereformeerde hoogleeraren als vele anderen op het einde van de 16de eeuw de overheid in kerkelijke zaken toekenden, veel grooter dan die in het midden der 17de eeuw door de meerderheid daaraan werd verleend. In dit opzicht had de anonieme schrijver van zooeven vermeld geschrift een juist inzicht in het verschil tusschen toen en thans.

Anders werd het echter ten gevolge van den strijd tusschen Gomarus en Arminius. In 1609 waren de stellingen over de praedestinatie, die zij in 1604 na elkander te Leiden hadden verdedigd, in de hollandsche taal uitgegeven. Ofschoon dit geschied was zonder eenige toevoeging of bestrijding, was dit den aanhangers van Gomarus in het geheel niet naar den zin. Dit bleek duidelijk uit een geschrift van den vroegeren brielschen predikant R. Donteclock, thans rustend predikant te Delft, getiteld: „Tsamen-spreekingen van de vertaalde Theses ofte Disputatie D. Francisci Gomari ende D. Jacobi Arminii aengaende de Goddelycke Praedestinatie”, hetwelk spoedig daarna verscheen en de leer van Arminius scherp veroordeelde. Toen nu daartegen werd opgekomen in de „Christelicke ende ernstighe vermaninghe tot vrede, waarin het verschil datter is tusschen de voornoemde professoren in dit stuk der leere claerlyck wort gheopent ende ontdeckt ende met eenen aenghewesen dat 't ghevoelen D. Arminii met het rechtsinnich gevoelen der gereformeerde Kercken niet en strijdet”, schreef niet alleen Donteclock, maar ook Gomarus zelf daartegen. Hij hield Wtenboogaerdt voor den schrijver van de „Vermaninghe”, die anoniem was verschenen, terwijl de leidsche predikant Corvinus de auteur was. In dit geschrift van Gomarus, getiteld „Waerschouwinghe over de Vermaninghe van R. Donteclock”, ook nog in 1609 verschenen, behandelde de leidsche hoogleeraar onder meerdere andere vragen ook deze: „wat het ampt zy, soo van d'Overheyt als van de dienaeren des Goddelicken woordts”.

Hiermede werd op groote schaal het twistgeschrijf over dit belangrijk vraagstuk ingeleid. Ook daarbij staat Gomarus dus aan de spits.

In de statenvergadering van 1609, waarin Gomarus en Arminius, elk met vier predikanten, waren ontboden, om zoo beide partijen te hooren, had Wtenboogaardt onder meer gezegd: „De Collaterale, dat is evenhooghe ende in ghelycken graedt staende, macht moet af zijn ende can niet dan confusie brenghen; de souveraine autoriteyt, soo in Kerckelycke als Politycke saecken moet bij de Heeren Staten blijven”. Hij had dáár dus de gomaristen als voorstanders der collateraliteit gebrandmerkt. De leidsche hoogleeraar kwam daartegen nu met kracht op. Met verwijzing naar artikel 36 der confessie toonde hij aan dat zij de macht der overheid erkennen en zich als haar onderdanige dienaars, naar Gods gebod en de perken, door Hem gesteld, beschouwen. Zoowel de herders der kerk als die op het veld zijn haar gehoorzaamheid verschuldigd. Doch „onder God” beteekent: zij is niet almachtig noch mag naar haar goeddunken regeeren, maar is onderworpen aan Gods Woord en wil (Rom. 13 : 3, 4 ; 1 Petr. 2 : 14). Wijkt zij hiervan af, dan gold voor hen het apostolisch woord: men moet God meer gehoorzaam zijn dan den menschen, zooals wij dit bevestigd zien in den profeet tegenover koning Jero-beam ; in Micha tegenover Achab ; in Azarja tegenover Uzzia ; in Sadrach, Mesach en Abednego tegenover Nebucadnezar. Eene overheid echter die hare roeping verstaat, zooals koning Josaphat deed (2 Chr. 19 : 5—12), zal land en kerk van richters en herders voorzien, en hun beiden niet alleen menschelijke wetten, maar Gods wil voorschrijven. Bovendien zal zij die ambten niet met elkander vermengen, maar ieder met zijn werk belasten. De priesters moesten zijn over alle zaken des Heeren en de richters over alle staatkundige zaken en geschillen. Naar deze ordinantie Gods zijn de herders verplicht te leven. Bovenal moet God, als het Hoogste Goed en Schepper en Koning, zonder eenige uitzondering, boven alles worden gediend. Vervolgens is het hun plicht de overheid te gehoorzamen, zelfs in die dingen, die niet bepaald tot het gebied der overheid behooren. De overheid mag niet gebieden wat onrecht is, maar de onderdanen moeten onderdanig zijn „als syt maer connen doen sonder teghen God te misdoen en de sonder sonde”. Gomarus meent derhalve dat er bij hem ende zijnen geen sprake is van collateraliteit en dat door hen aan de overheid de rechte eer „met volle ende trouwe mate” wordt geschonken.

Afgescheiden nu van het antwoord, dat Corvinus in zijn boekske: „Teghen-bericht” hierop gaf, komt aan Wtenboogaardt de eer toe, zakelijk en breedvoerig het gezag der hooge overheid in kerkelijke zaken tegenover Gomarus te hebben verdedigd. Op bijbelsche en theologische gronden heeft Johannes Wtenboogaardt, Bedienaer des Heylighen Euangelii in 's Graven-Haghe, in zijn „Tractaet van 't Ampt ende Autoriteyt eener Hoogher Christelicker Overheydt in Kerckelicke Saecken”, verschenen in 1610, het stelsel verdedigd, dat aan de hooge, politieke overheid de hoogste autoriteit en macht der zichtbare regeering, zoowel over het wereldlijke als over het

geestelijke, toekomst. Zij is verplicht voor de welvaart der geheele burgerij en naar ziel en naar lichaam te zorgen — en dit alles naar den regel van Gods Woord.

Als Wtenboogaardt zich nu ter verdediging van dit stelsel op den bijbel beroept, plaatst hij eerst Mozes voor ons, die een getrouw dienaar in *geheel* het huis Gods genoemd wordt. Aäron wordt hem tot een mond gegeven; hij spreekt dus voor Mozes, in diens naam; hij staat onder Mozes. Wij hebben dus hier deze volgorde: God, Mozes, Aäron, of de burgerlijke overheid staat onder God en de religieuze of kerkelijke onder de burgerlijke. Opmerkelijk is het eveneens dat die oppermacht over de godsdienstige zaken na Mozes' dood niet op den hoogepriester Eleazar, maar op Jozua overging, die hiervan ook talloze malen gebruik heeft gemaakt (Joz. 3 : 6, 8; 4 : 16; 5 : 2, 3; 6 : 6; 8 : 30, 31, 32, 34, 35; 23 en 24). Wat het richtertijdvak aangaat, wordt er op gewezen dat wanneer de Heer richters gaf, het met den godsdienst beter ging, maar als de richters stierven, het volk andere goden navolgde en diende. Daarna herinnert Wtenboogaardt er aan hoe David geheel Israëel met de priesters en levieten binnen Jeruzalem te zamen riep om den godsdienst, die onder Saul jammerlijk was vervallen, in eere te herstellen. Hij vermaant de priesterschap haar ambt getrouw waar te nemen, en geeft haar voorschriften met betrekking tot wat zij te doen heeft „om alles gheschietlick ende heylicklick te bedienen”; hij geeft het volk den zegen in den naam des Heeren en wijst elk der levieten zijne plaats aan, waar zij den Heer moeten dienen en loven, ja wat meer is, David verdeelt, volgens 1 Chron. 24, 25 en 26, de priesters, de zangers, de tempelwachters, de schatbewaarders en de levietische ambtlieden en rechters in klassen en groepen, met dezelfde autoriteit als waarmede hij 's lands regeering voert. Salomo drukte dit voetspoor, toen hij niet alleen den tempel inwijdde, offers bracht, het volk zegende, maar ook „de priesters in hare ordeninghe tot haren ampte zette naer zijns Vaders ordinantie”. En men hield zich daaraan zóó trouw dat wij 2 Chron. 8 : 15 lezen: „En men week niet van des konings gebod aan de priesteren en de levieten aangaande alle zaken”.

Zóó deden ook Josaphat, Hizkia en Josia. Zij bestelden en beschikten allerlei wat op den godsdienst betrekking had, en gaven den priesters en levieten bevelen; in één woord: zij deden, uit kracht hunner hoogste autoriteit, hetgeen zij meenden dat naar Gods Woord moest gedaan worden, een werk, dat eigenlijk zuiver den priesters aanging. Uit het Oude Testament blijkt dus, dat er aldaar van collateraliteit geenerlei sprake was, alsof het kerkelijke uitsluitend den priesters en het politieke alleen der overheid was toevertrouwd. De priesters hebben zoowel in het een als in het ander onder de hooge overheid en hare voorschriften gestaan. Aan deze goddelijke ordinantie werd niet getornd.

In het Nieuwe Testament worden het ambt en de hoogheid der

overheid niet verzwakt. Zij blijven geheel in hunne waarde. De apostelen gaan voort op heerlijke wijze van de overheid te spreken (Rom. 13:1; 2:5). Van de vereischte onderworpenheid aan haar is niemand vrij; geen apostel noch evangelist noch profeet noch priester noch monnik. Zelfs tegenover de ongelooovige overheid verloren de apostelen den verschuldigden eerbied niet uit het oog; tot voorbidding voor koningen en allen die in hoogheid zijn, wekten zij op. En dit alles verwondert ons niet. Want de hoogste titel is door God aan de overheid en aan haar alleen gegeven. Zij toch heeten: „goden” en „voedsterheeren” der kerk.

Zoo moet men dan noodzakelijk erkennen, dat de christelijke overheid, als overheid onder Christus, de kerk en kerkelijke zaken besture naar Zijn Woord. Daartoe moeten de magistraatspersonen getrouw dit Woord lezen. Anders toch weten zij niet hoe door hen de kerk verzorgd en het Godsrijk voortgeplant moet worden.

Na deze algemeene beschouwingen wijst Wtenboogaerdt nu, aan de hand des bijbels, aan, welke de taak der overheid ten aanzien van bepaalde kerkelijke aangelegenheden is. Hij begint hiertoe met dié in betrekking staan tot het beroepen en bestellen van de Dienaren des Woords en andere kerkelijke dienaren. God bestelde alles wat den dienst der priesters aangaat door Mozes als overheid. De tegenwerping dat Mozes dit deed als profeet wordt beantwoord met de opmerking dat dan aan Aäron, die ook profeet wordt genoemd en tevens priester was, dit werk beter zou zijn opgedragen geweest. Nu dit niet geschiedde, is te meer duidelijk dat de eenige reden waarom Mozes het gedaan heeft, hierin ligt dat hij overheid was. Verder wijst Wtenboogaerdt erop, dat Salomo Abjathar als priester afzette en Zadok in zijne plaats aanstelde. Verder lezen wij in het Oude Testament dat verschillende koningen zangers, priesters, levieten en deurwachters in en aan het heiligdom plaatsden.

Nu is het zeker waar dat de herders en leeraars oorspronkelijk beroepen en aangesteld werden met toestemming der christelijke gemeenten en oplegging van de handen der ouderlingen, zonder dat de overheid daarin gekend werd, maar dit geschiedde omdat zij gemeenten onder het kruis waren en door de overheid vervolgd werden. Maar het zou ongerijmd zijn hieruit de slotsom te trekken dat de overheid, die Christus en Zijne waarheid heeft aangenomen, bij de beroeping van predikanten, niet zou hebben mede te spreken of de hoogste macht onder Christus over de kerk op dit punt zou hebben verloren. Zoodra de overheid de christelijke religie aanneemt, treedt zij daarmede in het recht dat haar „als hoochste Opziender over de Kerckelicke saecken ende diensten toe coemt”.

Ten tweede moet de overheid zorgen dat het evangelie zuiver en wél geleerd, en alle andere deelen der kerkelijke bediening behoorlijk vervuld worden. Ook hier wordt herinnerd aan het voorbeeld van Josaphat en Hizkia.

In de derde plaats wordt het recht der overheid gehandhaafd ten aanzien van het maken van kerkelijke wetten en ordinanties. Hiermede wordt niet bedoeld het recht om wetten en voorschriften te geven aangaande hetgeen men leeren of niet leeren moet, en het recht om te bepalen hoe men de sacramenten zal bedienen. Want daarvan is Christus alleen de wetgever. Maar wèl heeft de schrijver op het oog het recht om wetten te maken, die betrekking hebben op den uiterlijken vorm van de kerkelijke bediening, het geven van de zoogenaamde kerkorde. Komt toch aan de hoogste macht in den staat het recht toe de wetten te maken, zoo vloeit daaruit voort dat de christelijke overheid, die de hoogste macht bezit in kerkelijke zaken, het aangewezen lichaam is om kerkelijke wetten tot stand te brengen. Ook nu weder wordt naar Mozes, David, Salomo, Hizkia, Josia verwezen (1 Chron. 6 : 31 ; 9 : 22 ; 2 Chron. 8 ; 31 ; 35 : 2, 3, 4, Kon. 18 : 4). Al hebben deze vorsten dit alles soms gedaan op bevel van de profeten (2 Chron. 29 : 25), zoo verzwakt dit den regel niet dat den koningen het recht om die kerkorden te maken toekomt, maar versterkt dit dien veeleer. Want God zond de profeten tot de vorsten en autoriseerde daarmede deze laatsten. Hoeveel te meer moet dan nu de autoriteit der christelijke overheid in dezen gelden, waar de gezichten een einde hebben genomen (Hebr. 1 : 1) en wij niets anders hebben dan het Woord van den Zoon Gods en de gewone bedienaars van dit Woord ! Wèl echter is het nuttig en noodig dat de overheid bij het geven dier kerkorden den raad en het advies dier bedienaars des Woords inwint, maar zij en niemand anders geeft ze. Wtenboogaerd verwijst dan naar tal van kerkelijke ordonnanties, die in het verloop der tijden door de christelijke overheden zijn gemaakt. Hij herinnert hoe de acht predikanten in 1591, samengeroepen uit verschillende steden van Holland, eenparig hebben betuigd dat het recht om kerkelijke ordonnanties en wetten te maken, aan de christelijke overheid toekomt „doch met advis daer op te nemen aen de Dienaren des woordts”.

Eindelijk bepleit Wtenboogaerd het recht der overheid ten aanzien van de groote en kleine kerkelijke vergaderingen. Allereerst roept zij ze bijeen. Ook hier haalt hij de Heilige Schrift, ten bewijze van dit recht, aan (Num. 10 : 8, 11 ; Joz. 24 : 1, 1 Kon. 23 ; 2 Chron. 15 ; 20 ; 29). Hij verwijst bovendien naar tal van concilies, die op bevel van christenkeizers werden gehouden. Op de tegenwerping dat de nationale synoden dikwijls door den aartsbisschop werden bijengeroepen, antwoordt hij dat dit geschiedde met de zoodanige, die men gewoon was elk jaar te houden „nae de ordre en de wetten, die de Keysers selve hadden ghemaect ofte bevesticht”.

Ten tweede mag zij voorstellen welke onderwerpen daarin zullen behandeld worden. Dit volgt reeds uit de zorg, die de overheid voor de religie behoort te dragen, maar wordt ook weder door de Schriit en de geschiedenis der kerk bevestigd.

In de derde plaats stelt hij de vraag of de christelijke overheid ook zeggenschap heeft in de keuze van de personen, die de synoden bezoeken. Hij antwoordt daarop met Melancton: „Tot de concilien moet men gebruycken Luyden bequaem om de geschillen te horen, kennisse daer van te nemen ende te oordelen, 't welck op dat geschiede, moet de Hooghe Overheyt die hier toe voornemelyck ghelast is, sonderlinghe sorghe daer over draghen”.

Ten laatste wordt de vraag behandeld of de christelijke overheid macht heeft om zulke vergaderingen te presideeren, mede te stemmen en in alle voorkomende zaken haar opinie kenbaar te maken, hetzij in persoon, hetzij door commissarissen, die daartoe bekwaam zijn. Natuurlijk is het noodig dat één of meer kerkelijke personen presideeren, om voor te gaan in het gebed; de te behandelende punten voor te dragen; de stemmen, alsmede de adviezen op te nemen en aan het slot der vergadering het dankgebed uit te spreken. Maar „de hoochste presidentie, opzicht, moderatie ende beleyt van alles comt toe der Overheyt of die deselve in sulcke vergaderinghe representeren”.

Men ziet dat in deze beschouwingen de kerk geheel aan de overheid is onderworpen. Uitgaande van de stelling, dat er in een volk geen twee hoogste machten kunnen worden geduld, en de hoogste macht slechts bij de overheid berust, onderwerpt Wtenboogaardt nu alles, en dus ook de kerk, in die mate aan hare autoriteit, dat zij eigenlijk een staatsorgaan wordt. Zij benoemt hare voorgangers, schrijft haar hare kerkorde voor, ja maakt ten slotte uit wat waarheid is. En op de vraag uit welke bron de overheid hare kennis moet putten van wat waarheid is, antwoordt Wtenboogaardt: „Uit Gods heilig Woord”. De overheid moet dus over voldoende theologische kennis beschikken om dat Woord uit te leggen. Zij wordt in dit stelsel: de leerares in den godsdienst bij uitnemendheid.

De geleerde schrijver gaf zijn stelsel, dat wij beschreven, zelt in het kort in deze woorden weder: „Ik segghe dat God onder syn volck gheen tweederley Overheyden, Gheestelicke ende Weerlycke even Hooch zijnde ende in eenen graedt neffens malcandere staende om 't eene te weten, 't Geestelycke, door den eenen: 't ander, namelyck 't Weerlicke, door den anderen te doen regeeren, ingestelt heeft; maer dat hij de Hoochste autoriteyt ende macht der zichtbarer regeeringe over 't een en over 't ander, eene Overheyt alleen ghegheven heeft, namelick die selve Overheyt, die men de Politycke Overheyt noemt: omdat sy de gheheele welvaert van de gheheele Borgherschap, in Ziel ende Lichaem, in 't overnatuerlicke en 't natuerlicke goet versorghen moet, ende dat alles, bysonder 't Geestelicke, nae den reghel ende voorschrift die hij daer van ghegheven heeft in syn Woord”.

Verwierf Wtenboogaardt door de uitgave van dit uitvoerig geschrift eenerzijds veler lof en werd het zooveel gelezen dat er reeds in hetzelfde jaar 1610 eene tweede editie van verscheen, anderzijds had

hij dientengevolge menige onaangenaamheid te verduren. Zijn felle tegenstander Ruardus Acronius gaf in October 1610 een preek van Wtenboogaerdt in het licht, die deze op drie-en-dertigjarigen leeftijd had gehouden en destijds aan eenige gemeenteleden in copie had gegeven. Deze preek handelde, naar aanleiding van Johannes 10 : 3 over *a.* het recht der kercken in de beroepinghe der Predicanten en *b.* de kennisse die een recht Herder behoort te hebben van syne Schapen. Daarin had hij onder meer gezegd : „Wij stemmen op ten generalen reghel in de Apostolische Schriften vervaet en de nu verhaelt, wt de welcke blyct, dattet voornaemste zegghen, als men Dienaren beroepen zal, de Kercke toekomt”. Lijnrecht dus het tegenovergestelde van wat Wtenboogaerdt thans had verdedigd !

Nog minder aangenaam moet Wtenboogaerdt de uitgave geweest zijn van een geschrift, dat ook in 1610 verscheen en den titel droeg : „Van de beroepinghe der Kercken-Dienaren, Ja ende Neen, van Johannes Wtenboogaerdt, Praedicant te 's Gravenhage, wt zijn Boeck van 't Ampt der Overheyte in Kerckelycke saecken, en de uyt zijne ghedruckte Predicatie over Joan. 10 : 3. Cortelyck ende ghetrouwelyck van woort tot woort byeen ende teghen malcander ghestelt op dat d'onpartydighe Leser mach oordeelen, welck ghevoelen van beyden met den worde Godes best over een comt”. Zeer ondeugend wordt daarbij als motto gebruikt 2 Cor. 1 : 17, 18 en Johan tegenover Wtenboogaerdt geplaatst : Johan (de voornaam van Wtenboogaerdt), die krachtens de in Utrecht destijds gehouden preek het recht der kerk tegenover de overheid, en daartegenover Wtenboogaerdt, die blijkens het straks vermelde Traktaat het recht der overheid tegenover, ja in de kerk bepleit.

Uit het feit dat Wtenboogaerdt nog in datzelfde jaar 1610 tegen dat boekske opkwam in een geschrift, getiteld : „Voorlooper, tegen het Libel fameus oft Pasquil van Ja ende Neen” en nog meer uit den inhoud, blijkt hoezeer genoemd geschrift hem had gegriefd.

Maar behalve in deze geschriften werd hij ook nog op een andere wijze aangevallen. Men speelde het getuigenis van den overleden leidschen hoogleeraar Franciscus Junius tegen hem uit. Er verscheen namelijk een boekske : „Verclaringhe van twee vraghen” getrokken uit zijn werk : „Ecclesiasti” dat is : „van de Natuere ende Bedieninghe van de Kercke Gods”, uitgegeven in 1581. Die twee vragen handelden, de eerste „Van de over-een-cominghe ende het onderscheyt der Politycke ende Kerckelycke bedieninghe”, de tweede „Over het Recht der Magistraets in de sichtbare Kercke”.

Eerst spreekt Junius over datgene waarin die twee ambten met elkander overeenkomen. Dit geschiedt ten eerste hierin dat beide species zijn van één genus, namelijk het genus orde, want deze is het waarmede alle dingen gedaan worden die God heeft ingesteld ; ten tweede hierin dat beide door God ingesteld en den menschen opgelegd zijn ; ten derde hierin dat uitsluitend zij beide voor en onder de menschen ingesteld zijn. Maar er is tusschen beide ook onderscheid.

Het eerste is dit, dat God de autoriteit in het politieke ambt den menschen toelaat en Hij in het kerkelijke ambt slechts aan den mensch een blooten dienst en last oplegt, terwijl Hij zelf in Christus de autoriteit behoudt. Het tweede is dit, dat het politieke ambt zich uitstrekt over de menselijke dingen en het kerkelijke over de goddelijke en heilige dingen. Die menselijke dingen zijn de schuldige plichten, die het leven, lichaam en den goeden naam aangaan en opgeteekend zijn op de tweede tafel der Wet. En het derde is dit, dat het politieke ambt de burgerlijke gemeenschap moet onderhouden en ontwikkelen, en het kerkelijke de heilige gemeenschap der heilige dingen.

Uit een en ander blijkt dat beide ambten niet met elkander strijden, maar veeleer elkander behoeven. Want het politieke ambt verkrijgt grooten steun van „de alder-beste en wel ghereguleerde bedieninghe der Kercke, rustende op de Heylige en de rechtveerdighe gemeenschap der Heyligen, als zijnde de Moeder van alle diensten”, en wederkeerig ontleent het kerkelijk ambt naast God zijn meest vasten steun aan „de gerechtige Polityc van de geloovighe ende Godvreezende Magistraet”.

Aan den eenen kant is het daarom onjuist te zeggen dat de magistraat niet tot de kerk behoort en daarmede niets heeft uit te staan. Want als de politiek den uitwendigen en de kerk den inwendigen mensch „fatsoneert”, is het hetzelfde individu, dat onder beider invloed staat en staan moet. Hoe is het dus mogelijk dat een drager van een politiek ambt, die christen is, zich aan de kerk zou onttrekken? Met welk recht zal het politieke ambt, hetwelk is van „Godlicke ende menschelycke ordere”, zijn zorg aan de kerk onthouden? De magistraat is, niet omdat hij magistraat is, maar omdat hij christen is, niet alleen *in* de kerk, maar ook *van* de kerk, en gehoorzaamt dáár God, als de bewerker van menselijke macht en bediening.

Aan de andere zijde echter staat het vast dat God *alles* en de magistraat *iets* in de kerk vermag. Wat dit laatste betreft, herinnert Junius er eerst aan, dat de overheid den uitwendigen mensch eene wet geeft en de regeering heeft over alles wat tot dat uitwendige behoort. Daaruit vloeit voort, dat zij de wetten, die God aan de kerk heeft opgelegd, als uitwendige middelen om den uitwendigen mensch te sterken, „tegen alle quaet behoede ende beyde de Kerckelicke ende Politycke ordere bescherme”. De magistraat moet niet den inwendigen mensch onderwijzen, maar den uitwendigen mensch in toom houden; niet met het Woord weiden, maar de schapen behoeden; niet de kinderen opkweken, maar in zijnen schoot dragen. Ten slotte stelt hij dan ook deze eischen aan den christelijken magistraat tegenover de kerk: De personen, zaken en heilige ceremoniën der kerk, die noodig zijn in de gemeenschap der heiligen, geeft daarentegen God alleen en het recht om daarover zeggenschap uit te oefenen komt niemand toe dan Christus, die daarvan gebruik

maakt hetzij „zonder middel ende alleen simplyck”, hetzij „door het middel ende met de ghemeene ghetuiginghe der kercke”. Hier staat dus de christelijke magistraat buiten. Zeer duidelijk is dit niet. En het wordt nog onduidelijker als er op volgt: „Maar wat andere saecken aengaet, die niet nootwendigh en syn, noch tot die ordre voeghende, soo yemandt die wilde instellen, hetzij dat hij in een Politycke of in een kerckelycke bedieninghe staet, wij en willen met denzelven daer over niet hertneckelyck twisten”. Een degelijke aanwijzing hoe de scheidingslijn is te trekken tusschen wat de overheid in kerkelijke zaken al of niet vermag te doen, is hier allerminst te vinden.

Ditzelfde geldt ook van de redeneeringen van Joannes Lydius, predikant te Oudewater. In zijn geschrift „Dry Tractaentgens van de Ordre int beroepen ende beleydinghe der jaerlycsche Synoden”, namelijk het traktaat van Arminius, dat van „sommiger treffelycke Dienaren van Duytslant” en dat van Hyperius, professor te Marburg, die hij uit het Latijn vertaalde en samen uitgaf, komt, bij de bespreking van het traktaat van Arminius en eene korte wederlegging daarvan, ook „een broederlycke teghensprekinghe des wercks D. Joannis Wten-bogartij” voor.

Ook hier treft ons dezelfde onbestemdheid. Aan de kerk komt volgens hem het recht toe van de verkiezing harer dienaars, „maer isser eenighe verkiesinghe daer in ghefaelgeert is, ghelyck de Overheyt het hoofd is van de ghemeente, soo heeft se in dat deel groot ghehoor, maer niet alleen”. Is er verschil op het punt van de leer, dan beslist de kerk en niet de overheid, maar wèl moet deze zorgen dat geen valsche leer verkondigd en het volk niet „vervoert” wordt; zelfs heeft zij het recht zoodanige valsche leeraars af te zetten, en acht Lydius het nuttig „datse oock als ledematen der kercke op de leere wel moghen acht hebben ende met de Beroensen dezelve naerstich ondersoecken”. En wat het recht der overheid aangaat in het maken van kerkelijke wetten en ordinanties, erkent hij dat het voor de autoriteit der kerk hoogst nuttig is, dat zij deze approbeere, maar houdt hij vol, dat de kerk de wetten en ordinanties mag maken, als zij blijft binnen de perken van de Heilige Schrift „ende haer conformeert soo veel als sy mach met de ordre der politie, wijsende datse niet en soecke oproer, maer quitinghe haerder conscientie”. Maar dit recht der kerk wordt zeer eigenaardig ingeleid met de woorden: „Daer de Overheyt tot sulcks niet en soude connen verstaen”. Zeer principieel klinkt dit niet.

Lydius had overigens niet veel genoeg van de uitgave van zijn geschrift. De staten waren in het algemeen zeer verstoord over al deze strijdschriften en toonden dit in het bijzonder tegenover den oudewaterschen predikant, die verontschuldiging voor zijn schrijven moest komen vragen in de statenvergadering.

Van meer gewicht echter dan deze bestrijdingen van Wtenboogaerdt was de verschijning van het zakelijk boekske van den schiedam-

schen predikant Ruardus Acronius; „Nootwendich Vertooch”, daerin naectelyck uit Godts Woordt, ende de gheloofwaerdige Historiën der Kercken aen-ghewesen wort hoe Godts Ghemeynte niet alleen in den Ouden maer ooc in den Nieuwen Testamente gheduerende den tydt van 700 jaren totdat den Roomschen Paus de Schrift-matighe regeringhe der Kercken verwoestet heeft, in hare regeringhe van de Politike regeringhe onderscheyden is gheweest; ooc gheregiert is geworden; ende wat na vermoghen des Godtlycken Woordts ende aller loflycker Magistraten exempel der Christelycker Magistraten ampt is, int versorghen ende bevorderen van Kerckelycke zaken, door Ruardum Acronium Dienaer des Godtlycken Woordts binnen Schiedam. Tot Delf anno MDCX (Pamflet no. 1769).

Acronius zet aan de hand van de Heilige Schrift de stelling voorop, dat allen, die de gemeente Gods regeeren, namelijk predikanten, ouderlingen en diakenen, wettig tot hun ambt behooren beroepen te worden. Het recht om dit te doen komt God toe, omdat het hier de leiding geldt van Zijne gemeente. De Almachtige maakt daarvan gebruik hetzij zonder hetzij met toedoen van menschen. Indien dit laatste geschiedt, bezigt Hij daartoe, naar het getuigenis der Heilige Schrift, de gemeenten. Mag men ook al uit sommige Schriftplaatsen opmaken dat men de bestuurders der gemeenten niet buiten de beroeping van de dienaars der gemeente mag laten, maar hen veeleer als voorgangers en leidlieden dier handeling moet beschouwen, zoo vergete men aan den anderen kant niet, dat zij slechts een deel der gemeente uitmaken en men daarom de beroeping nooit aan hen alleen mag overlaten en de andere lidmaten van hun recht van medespreken niet mag uitsluiten. Het recht der beroeping behoort van Gods wege bij de gemeente in haar geheel.

Zij die de gemeente regeeren, komen nu tot dit doel in „mindere” en in „meerdere” vergaderingen bijeen. In eerstgenoemde worden de zaken der kerken behandeld, waarover de saamgekomenen als opzieners zijn aangesteld, Hiervan zijn voorbeelden te vinden in Handel. 20 : 17 ; 21 : 18 ; 1 Tim. 4 : 14. In laatstgenoemde worden belangen besproken, die de kerken te zamen raken, zooals wij hiervan een voorbeeld vinden in Handel. 15. De „mindere” vergaderingen zijn het type der latere kerkeradsvergaderingen, de „meerdere” dat der latere classes en synoden. Uit den apostolischen tijd blijkt verder dat de kerkeraden acht namen op de leer en het leven der gemeenteleden, hetzij zij leeraars hetzij zij gewone lidmaten waren en het recht hadden de onboetvaardigen te tuchtigen, zelfs met uitsluiting uit de gemeente. Ook in de classes en synoden was men vrij in het beramen van middelen, die men meende tot het zuiver houden der gemeenten te moeten aanwenden. En die maatregelen bleven hunne kracht behouden, totdat zij in de „meerdere” vergaderingen „met orden ende goet beleydt vernietighet ofte andersins bevestighet zijn.”

Een geheel andere zaak nu dan de kerkelijke regeering is de staatkundige. Deze laatste wordt aan bijzondere personen toevertrouwd (Ex. 18 : 13 vv. Deut. 1 : 15 ; 11 : 18 ; 19 : 12 ; 21 : 2 ; Ruth. 4 : 1 ; 1 Kon. 21 : 12), gelijk de eerste speciaal aan de priesters en levieten was opgedragen. Voor het bestaan van dat onderscheid worden aangehaald Deut. 17 : 12, waar geboden wordt en naar den priester en naar den richter te hooren ; 2 Chron. 19 : 8, waar van Josaphat wordt gezegd dat hij priesters, levieten en oudsten in Israël aanstelde over het gericht des Heeren, terwijl dan in vers 11 uitdrukkelijk Amarja, de hoofdpriester, overste in alle zaken des Heeren en Zebadja, de vorst van het huis van Juda, overste in alle zaken des Konings wordt genoemd. Daaruit blijkt dat de gerichtszaken, de consciëntie betreffende, kerkelijk waren en van de politieke zaken werden afgescheiden. Duidelijk had de wet trouwens in Lev. 10 : 9 aangegeven, welke zaken kerkelijk waren en door kerkelijke rechters moesten worden beslecht. Zij betroffen het trekken van de grenslijn tusschen rein en onrein ; het leeren van Gods wet en het oordeelen in geschillen, die daaromtrent rezen. Acronius ontwikkelt het onderscheid tusschen beider werkingssfeer verder in de volgende tegenstellingen. Door de kerkelijke regeering wordt de scepeter des Geestes gebruikt, door de burgerlijke worden alleen de harten der menschen geleid „opdat se door hare handelinghe ende wandelinghe de politie genoeg doen”. Bij de eerste heerscht de wet der zeden en die van het Evangelie ; bij de laatste regeeren menschelijke wetten, volgens de zeden en gewoonten van elk land „die ooc somwijlen ongodlyc zijn”. De burgers in het eerstbedoelde rijk worden door den geest des levens tot vereeniging met God bestuurd ; die in het andere worden geregeerd door beleid en verstand, tot onderhouding van het burgerlijke leven. Het eerste is het gebied van de dooding van den ouden mensch, opdat de nieuwe opsta en Christus gehoorzaam zij ; het andere dat der gehoorzaamheid tot het betalen van tol en schatting en der gehoorzaamheid in het algemeen aan de overheid. Bij de kerkelijke regeering wordt gelet op de gerechtigheid, die voor God geldt ; bij de andere op de burgerlijke gerechtigheid. Bij gene wordt gestreefd naar vrede en welvaren bij God, bij deze naar vrede en welvaren op aarde. Bij de ééne zijn de straffen geestelijk, bij de andere lichamelijk. Om al deze redenen kan er niet eenerlei regeering voor beide zijn.

Zoo is aan de gemeente uitsluitend het sleutelrecht van Matth. 16 : 19 gegeven. Zoo is het ook met de tucht bedoeld in Matth. 18 : 7. Bovendien „zoo de Kerkelycke regeeringhe tot de Kercke niet behoorde, zoo zoude Christus deze regeringhe de Ghemeynte niet ghegheven hebben, ende de Apostelen zouden deze regeringhe de Ghemeynte niet ghegheven hebben, maar zouden verwacht hebben tot datter Christelijke Overheden quamen, die tot kracht van hare autoriteyt alles deden”.

Op de tegenwerping dat toch in Melchizedek, Eli en Samuel beide

hoedanigheden van kerkelijke en wereldlijke bestuurders vermengd waren en David èn profeet èn koning was, antwoordt Acronius, dat deze mannen „extraordinaire ende figuerlycke exempelen op Christum gheweest zijn”. En naar aanleiding van het andere bezwaar dat de schriftgeleerden en farizeërs, hoewel geestelijke personen, toch sommige personen gevangen namen en geeselden, merkt hij op, dat eene dergelijke vermenging van kerkelijke en politieke regeering tot op den tijd der maccabeën nooit heeft plaats gehad, doch de hasmoneërs hieraan schuld hadden en iets deden, wat zij volgens Goddelijke ordinantie niet hadden mogen doen.

Men moet dus beide regeeringen wèl onderscheiden.

Echter bedenke men dat alle dienaars der gemeente, die de regeering in de kerk in handen hebben, onderdanigheid en gehoorzaamheid verschuldigd zijn aan de overheid *in* alles wat de burgerlijke regeering betreft. Zóó beveelt God in Zijn Woord : Rom. 13 : 1 ; 1 Petr. 2 : 13, 14 ; zóó handelden de priesters en kerkelijke personen in het Oude Testament 1 Kon. 2 : 27 ; zóó deed de Heiland Matth. 17 : 27 en cap. 27, en ook Paulus Hand. 23 : 35 ; 25 : 6 ; 26 : 1 ; zoo leerden de kerkvaders. Alle menschen moeten de overheid in alles wat de consciëntie niet aangaat, gehoorzaam zijn, ook al bestaat zij uit goddelooze menschen. Maar omgekeerd zijn ook alle menschen, prins en overheden niet uitgezonderd, in alle geestelijke dingen, naar den eisch van Gods Woord, aan de dienaren der gemeenten gehoorzaamheid verschuldigd en onder hun censuur geplaatst. Tal van voorbeelden uit het Oude Testament toonen aan, dat alle menschen, ja koningen en magistraten, in alle geestelijke zaken, de consciëntie en de zaligheid der zielen betreffende, onder de regeering, de berisping en de straf der kerkedienaren staan. Zoo verstond Paulus het ook in 2 Cor. 10 : 5 ; 1 Thess. 5 : 12 ; Hebr. 13 : 17, op het voetspoor van den Heiland, die tot zijne dienstknechten had gesproken : „Die u hoort, die hoort mij ; die u versmaet, die versmaet mij ; die mij versmaet, die versmaet denghenen die mij ghesonden heeft” (Luc. 10 : 16).

Zoo zijn dus zij, die de gemeente Gods en den staat regeeren, onder elkanders regeering geplaatst, en moeten zij, naar bevind van zaken, elkander gehoorzaam zijn. Acronius gebruikt daarvoor het volgend beeld. „Neemt exempel van een schip dat syn Stierman heet en dat er een Capiteyn met soldaten in is, die vaert om teghen syn vyant te strijden. In dit schip heeft de Stierman syn regieringhe en de ghebiet, onderscheyden van des Capiteyns regieringhe ende ghebiet. De Capiteyn heeft syn regieringhe en ghebiet onderscheyden van des Stiermans regieringhe ende ghebiet. Nochtans moeten beyde de Stierman ende de Capiteyn onder malkanders ghebiet staen ende over malkanderen ghebieden ende regieren. De Capiteyn moet onder des Stiermans regieringhe ende ghebiet staen, zoovele het stieren vant schip belanght, dat het aengheen strant, zant-clippe stoote ofte andersins opt droghe ghezeylt worden.

Want des Capiteyns ende alle soldaten welvaren hanght daer aen. De Stierman moet wederom den Capiteyn daer in ghehoorsaem wesen ende onder syn ghebiet staen, dat hij het schip nergens dan na den vyant stiere teghen welcken de Capiteyn met syn soldaten ten strijde gaet, ende dat hij het schip, als zij omtrent den vyant ghekomen zijn, den slach beginnen zal ende volbrocht moet worden, alzo regiere datter int stieren niet versuymt ofte ghedaen worde, daerdoor de victorie teghen den vyant verhindert ofte andersins om den slach te verliezen, oorsake ghegheven worde”.

Uit het voorgaande blijkt dat de regeering over de kerken derhalve niet aan de overheid mag worden toevertrouwd. De geschiedenis toont trouwens duidelijk aan, dat zulks immer tot schade der kerk was. Van den tijd af dat de magistraten christelijk zijn geworden, hebben de keizers, hunne raadslieden en anderen, die het bewind in handen hadden, hunne macht dikwijls tot vernietiging der christelijke religie en bevestiging der afgoderij gebruikt. Als bewijzen worden de keizers Constantijn en Valens genoemd, die de arianen zoozeer bevoordeeld hebben; Justinianus, die het docetisme begunstigde; Anastasius, die de triniteitsleer bederven wilde. Ook noemt Acronius als bezwaar tegen het leggen van de regeering der kerk in de handen der overheid, dat zij sommigen zonden niet straft, die naar eisch van het Evangelie strafwaardig zijn, zooals de zonde van het tiende gebod, die Jezus noemt Matth. 5 : 28, of ook dronkenschap. Zal dus de leer niet „verkreupelt” en zullen de sacramenten niet ontheilgd worden; zal er in de gemeente naar Gods wet worden geleefd, dan moet er een bestuur over de kerk zijn, dat geen ergernissen ongestraft laat en de tucht toepast. Zulk een bestuur is dat, hetwelk de kerk zelf kiest. Want de kerk gaat van Gods Woord alleen uit en erkent dat er buiten dat Woord geen macht is. Daarin vindt het den algemeenen regel, waarnaar alles moet worden bestuurd, ook het uitwendig leven, ja ook het werk der overheid. Hij komt op grond van een en ander tot de slotsom dat deze twee bedieningen, die van de kerkelijke en wereldlijke overheid, steeds van elkander moet worden onderscheiden, ten eerste omdat zij van nature verschillen en ten andere omdat elk dezer bedieningen, om behoorlijk behartigd te worden, den geheelen mensch eischt.

Dit alles wil echter niet zeggen dat de magistraat zich geheel van de kerkelijke regeering moet onthouden, alsof hem deze volstrekt niet aangaat. Want de kerk heeft de hulp van de overheid noodig en deze is van Gods wege ook tot bescherming der kerken verplicht. Bovendien zijn de magistraten zoo goed als de kerkbestuurders gehouden Gods eer en de zaligheid en het welvaren der menschen, niet alleen in het tijdelijke, maar ook in het eeuwige te bevorderen „als het wterste eynde daer op de mensch behoort te sien”. Want zij zijn niet maar koeheders, geroepen om voor het lichamelijk welvaren der burgers te zorgen, maar zij zijn ook door

God gesteld tot bewaarders van de beide tafelen der goddelijke wet en derhalve verplicht zoowel voor het welvaren der zielen als des lichaams, zoowel voor de eeuwige behoudenis als voor de lichamelijke bescherming zorg te dragen. Daarom Ex. 22 : 9, 28 dragen de overheden de schoone titels, genoemd in Num. 27 : 10 ; Ps. 78 : 70 ; 82 : 6 ; Jesaja 44 : 28 ; 49 : 23. Met tal van voorbeelden, aan het Oude Testament ontleend, wordt nu aangetoond dat de vrome koningen van Juda zich dienovereenkomstig hebben gedragen, zonder zich nochtans op het terrein der priesters en Levieten te begeven. Gelijk Mozes en Aäron met elkander hadden beraadslaagd, zoo deed David het met Nathan en Gad ; Joas met Jojada, Josia met Hulda „opdat alzoo, by raedt ende ghemeynen advys der Dienaren des Woordts, hetghene tot bevorderinghe vant huys des Heeren noodich is, besloten worde”.

De groote vraag, voor de practijk van zooveel belang, welke nu op dit standpunt de grenzen zijn, die aan elks bemoeienis zijn gesteld, zoodat ieder van beide weet hoever zijn ambt zich uitstrekt, wordt thans door Acronius beantwoord.

Het ambt nu der predikanten is de leer van het Goddelijk Woord voor de gemeenten zuiver voor te dragen ; de sacramenten naar de instelling van Christus uit de deelen ; op de tucht in de gemeenten goede acht te geven, en met behulp der ouderlingen zich te benaastigen dat alle lidmaten een eerlijk en christelijk leven leiden. De ouderlingen moeten bovendien op de predikanten toezien dat zij hun ambt goed waarnemen en hen inlichten omtrent dwalingen, die zich in de gemeente voordoen, of omtrent andere geestelijke belangen. Ook behooren zij op het leven der predikanten te letten, evenals op dat van alle lidmaten ; degenen, die gestruikeld zijn, te vermanen of desnoods voor den kerkeraad te brengen. Het is mede hunne roeping te trachten geschillen in vriendschap bij te leggen. En vooral moeten zij er voor waken, dat arme weduwen, weezen of andere arme lidmaten door de predikanten niet vergeten worden.

De diakenen moeten een register aanleggen en naarstig onderzoeken uit wat oorzaak iemand in armoede is gedompeld. Zij behooren de armengoederen goed te beheeren ; de dagelijksche giften vlijtig te verzamelen ; het verzamelde trouw uit te deelen. Bij hunne uitdeeling moeten zij strikt rechtvaardig te werk gaan. In tijden van buitengewone nood is het hun plicht bedacht te zijn op het vinden van buitengewone middelen tot stijving humner kas. Het is nuttig dat zij met gemeen consent van den kerkeraad de gaven uitdeelen om kwaad vermoeden te voorkomen, en bijzondere moeilijkheden in hun practijk in den kerkeraad te berde brengen. En eindelijk moeten zij om de drie maanden in den kerkeraad rekening en verantwoording van hun beheer doen.

Daarnaast nu is het de taak van de overheid op den staat der geheele gemeente te letten ; de leer en het leven daarvan te onderzoeken, waardoor zij het goede van het kwade, de waarheid van

de leugen kan onderscheiden en zorg dragen dat de gemeente onder hare regeering en bescherming, gelijk andere onderdanen, levende, niet alleen door geen uiterlijk geweld of andere kwade practijken onderdrukt en verwoest worde, zoolang zij van hare onwaarheid in de leer en van haar strafbaar leven niet overtuigd is, maar ook wettig worde beschermd tegen allen overlast en verstorning. Bovendien moet de overheid er op uit zijn om, voorgelicht door vrome geleerde mannen, ervaren in kerkelijke zaken, Gods Woords overal in den lande te doen prediken en de dienaars des Woord hun ambt gezet te doen waarnemen; de sacramenten recht te doen bedienen; den godsdienst, die besmet is, te doen zuiveren; gemeenten en scholen met deugdelijke dienaars te doen bezetten; gerezen geschillen door behoorlijke middelen te doen beslechten, alles wat den loop van het evangelie en de wettige regeering der gemeenten verhindert, te weren; degenen die ketterijen verbreiden, te bedwingen; de dienaars en bestuurders der kerk hunne „mindere” en „meerdere” vergaderingen onverhindert te doen houden, zoodat zij daarin kunnen verrichten hetgeen behoorlijk is; de bijeenkomsten der dienaars met hare tegenwoordigheid „alst noodt is” te vereeren, te leiden en twisten door haar autoriteit te bedwingen, en eindelijk datgene wat met algemeene instemming conform het Woord Gods is besloten „met hare advisen, onderschrijvinghe ende bevelen te bevestighen ende helpen bevorderen”. Ter bevestiging van deze roeping der overheid haalt Acronius het woord aan van Jesaja 49 : 23 „De koningen zullen uwe voedsterheeren en hunne vorstinnen uwe zoogvrouwen zijn”, en de woorden van Paulus Rom. 13 : 3, 4; 1 Tim. 2 : 1, 2. „Om dezer oorzaken wille hebben alle godtsalighe Overheden bekennt, haer ampt te wesen de welstand der Ghemeeynte door de bevorderinghe van de eerste en tweede Tafel der Gheboden Gods te verzorgen”.

Wie aldus beider roeping nagaat, komt tot de slotsom dat verre van elkander in den weg te staan, beide regeeringen, de kerkelijke en de politieke, elkander sterken. Beide zijn met elkander vereenigd als ziel en lichaam. De magistraat heeft geen beter hulpmiddel tot het volvoeren van zijn taak dan de dienst der kerkelijke regeering, en omgekeerd kan deze laatste door niets beter worden bevorderd dan door den steun der overheid. Men bedenke toch dat het subject van beide regeeringen in een en denzelfden mensch wordt gevonden. Daarom reeds is het dwaasheid te meenen dat de regeering uit de gemeente behoort te worden weggenomen. In de gemeente schuilt de materie van hare regeering; in de gemeente is de wet of leefregel, waarnaar zij geregeerd moet worden — „met wat reden zal men dan zulcken noodzakelycken regieringhe wt het midden der Ghemeeynten wechnemen?”

Thans houdt Acronius zich bezig met de vraag hoe nu alle moeilijkheden, leer en leven betreffende, het best door de gemeente worden weggenomen. Allen, zoowel de dienaars des Woords als de lidmaten, zijn verplicht hierop acht te geven en ten goede mede te

werken. Kunnen deze private middelen niet baten, dan moet de kerkeraad optreden. Gelukt het dit lichaam niet de zaken in het rechte spoor te leiden of ook raken de moeilijkheden eene geheele provincie, zoo worde een provinciale synode bijeengeroepen, „en de magistraat behoort het beroepen van alzulcken Synode door haer autoriteyt te bevorderen”. Wanneer echter de nood zoo hoog is geklommen en de moeilijkheden zoovele zijn, dat zij in eene provinciale synode niet kunnen worden opgelost, is het noodig dat eene nationale synode worde gehouden. Is ook deze niet bij machte het kwaad te keeren, dan moet een algemeen concilie worden saamgeroepen „zoo het eenichsins ghelegghen is ende gheschieden kan”. Met één woord -- alle kwesties, betreffende leer en leven, zijn steeds door de gemeenten zelf tot een einde gebracht „totdat de Roomsche Antichrist door syn tyrannye allenxkens alles verstoort ende de gantsche regeringhe der Ghemeeynten tot hem ghetrocken heeft”. De reformatie gaf ze echter weder aan de gemeenten terug en het is zeer noodig dat deze geregeld die vergaderingen houden om de zwakken in de kerk door de aldaar te nemen besluiten tot vastheid te brengen. Acronius schrijft dan ook veel van de toenmalige tweedracht aan de verzwakking van de autoriteit der kerkelijke vergaderingen door de overheid toe. Ja, hij acht het buiten twijfel dat wanneer zij niet in volle eere hersteld worden, de oneenigheden dagelijks zullen toenemen.

Die synoden nu moeten om in waarheid „goddelijk ende wettelijk” te worden genaamd, door den magistraat „zo dezelve Christen zij” worden saamgeroepen. Alleen in geval de magistraat ongeloofig of onverschillig is, moeten de dienaren des Woords het doen. Voor het eerste worden aangehaald Josua 23 en 24 ; 1 Chron. 23 en 28 : 29 ; 2 Chron. 29 : 4 ; voor het laatste Hand. 11 : 1 ; 15 : 2. Deze synoden mogen verder alleen worden bijgewoond door hen die daartoe door de gemeenten gekozen en gezonden, en door de christelijke overheid afgevaardigd zijn. Al deze mannen moeten vrome, wijze, voorzichtige, gematigde, zachtmoedige, nederige, de waarheid liefhebberende, vreedzame personen zijn, maar ook mannen die professie doen van de ware religie. Al deze personen, zoowel kerkelijke als politieke, moeten in de synoden mede kunnen discussieeren en stemmen, naar den regel van Gods Woord. De vertegenwoordigers der gemeenten zijn daarbij aan de opdracht van deze gebonden. Wanneer ook aan de vertegenwoordigers der christelijke overheid stemrecht door Acronius wordt toegekend, gaat hij hierbij van de overweging uit, dat zij op de synode geen gebiedende heeren zijn die boven de synode staan, maar dat zij aldaar, ten aanzien van de zaken, die worden behandeld, als lidmaten der gemeenten en als leden der synode aanwezig zijn.

In de derde plaats moet, zoo mogelijk, een politieke voorzitter, door autoriteit van den magistraat, worden aangewezen, door wiens beleid alle dingen ordelijk toegaan, de twistenden terechtgewezen

worden ; een ieder te zijner tijd en voldoende gehoord worde ; geen ongelijk geschiede ; en wat bij meerderheid van stemmen besloten is, werkelijk als aangenomen worde beschouwd. Maar ten vierde moet er ook een kerkelijk persoon tot voorzitter worden gekozen, aan wien de algemeene leiding der synode is opgedragen ; die voorstellen inbrengt, de stemmen verzamelt enz.

Voorts is de synode wettig, wanneer zij in alles de autoriteit van de Heilige Schrift als eenige regel der waarheid volgt. Ten eerste omdat God dit heeft bevolen (Jes. 8 : 20 ; Joh. 5 : 39 ; 1 Petr. 1 : 19). Ten tweede omdat Christus, de apostelen en andere vrome mannen alle zaken van godsdienstigen aard naar dien regel hebben behandeld (Matth. 22 : 43 ; Luc. 24 : 26 ; Matth. 22 : 29 ; Matth. 12 : 24 ; 26 : 27 ; Hand. 15 : 14, 15 ; 17 : 2, 3, 11 ; 26 : 22 ; 28 : 23 ; Rom. 16 : 25, 26). Ten derde omdat de gemeente Gods gebouwd is op het fundament van profeten en apostelen (1 Cor. 3 : 11 ; Ef. 2 : 20). Ten vierde omdat God, die alleen in de Schrift tot ons spreekt, de opperste rechter in godsdienstige zaken is. Ten slotte moeten de rechters, die in de synode oordeelen, niet zelf van de leer kunnen verdacht worden, waarover geoordeeld moet worden. Daarom is het in de oude kerk gebruikelijk geweest om, wanneer zich ketterijen voordeden, onpartijdige rechters te kiezen, die daarover beslisten.

Voldoen de synoden aan deze vijf voorwaarden, zoo zijn zij als wettig te beschouwen.

Met dit lijvig geschrift hield echter de strijd tegen Wtenboogaardt niet op. Daaruit blijkt eensdeels hoeveel er der kerk aan was gelegen om ten aanzien van de regeling harer inwendige aangelegenheden hare zelfstandigheid te bewaren, en anderdeels, hoezeer zij den invloed vreesde, die te haren nadeele van Wtenboogaardt's geschrift in breede kringen dreigde uit te gaan. Gezwegen nu van de geschriften van weinig waarde, zooals dat van Van Mehen, predikant te Harderwijk, verdient één boekje, dat tegen Wtenboogaardt's Tractaat uitkwam, in dit verband, hoewel het eerst in 1615 verscheen, te worden vermeld. Wij bedoelen het uitnemend geschrift van Antonius Walaëus, den lateren leidschen hoogleeraar, toen nog predikant te Middelburg, getiteld : „Het ampt der Kerckendienaren, mitsgaders de autoriteyt en de opsicht, die een Hooghe, Christelicke Overheydt, daer over toecompt, waerin sekere nader bedenckingen van deze gheheele saecke uyt Godts Woordt worden ghestelt, maer insonderheyt over het Tractaet der E. I. Wtenboogaerts, van het ampt ende autoriteyt eener Hoogher Christelicker Overheydt in Kerckelicke saecken”.

Walaëus wijst er op, dat aan den stam van Levi alleen de geheele bediening van den godsdienst van het Oude Testament wordt toegewezen (Num. 1 : 47 ; 3 : 5 ; Deut. 10 : 8 ; 21 : 5). Gebeurtenissen als in 1 Sam. 6 ; 1 Chron. 13 : 9 ; 2 Chron. 26 : 8 vermeld zijn, bevestigen dit. „Indien dan yemant onder den Overheden der Israëlieten yet oyt heeft met recht ghedaen, 't welck tot der Priesteren

ende Leviten eyghen ampt behoorde, die en heeft sulcks niet ghe-
daen als een ordinare Overheyt, maer door eenich extraordinaris
ende besonder beroep, ghelyck in Mose, Eli, Samuel, David, Salomon,
Elia ende dierghelycke openbaer is."

Het Nieuwe Testament drukt te dezen opzichte op het Oude het
zegel. Niemand mag het predikambt bedienen zonder eene bijzon-
dere roeping (Rom. 10 : 14; Hebr. 5 : 4). Bovendien kan de overheid,
krachtens haar ampt, nooit erkend worden als leeraar der gemeente,
omdat vele overheden vrouwen zijn, aan wie het spreken in de ge-
meente is verboden (1 Cor. 14) of ook wèl kinderen, ten gevolge van
geboorte of erfenis, terwijl dit geen titels zijn, die iemand tot
leeraar maken. En ten slotte hebben Christus noch de apostelen
ooit eene aanwijzing gegeven dat het ampt der overheid dat van
den leeraar in zich sluit.

Dan gaat Walaeus over tot de bestrijding van het stelsel van hen,
die meenen, dat, terwijl de overheid uit kracht van haar ampt niet mag
prediken of de sacramenten bedienen, zij wèl de macht zou hebben
geestelijke tucht uit te oefenen en de gemeente te regeeren. Hij be-
roept zich daarbij wat het Oude Testament betreft, op Lev. 10 : 9 ;
Hagg. 2 : 12 ; 2 Chron. 23 : 18, en wat het Nieuwe Testament aangaat
op de tempelreiniging door Christus en de aanklacht door de priesters
tegen Paulus van tempelontreiniging (Hand. 24 : 6). Daaruit blijkt
namelijk, dat de priesters niet alleen moesten offeren en leeren, maar
ook zelf de gemeente hadden te richten en te regeeren naar de zeden
en rechten des Heeren. Dientengevolge konden zij den onverzoenden
de gemeenschap in den tempel weigeren, en de verzoenden weder
toelaten (Lev. 5 en 6). Trouwens — de wet brengt de rechtspraak in
godsdienstige zaken uitdrukkelijk bij de priesters (Deut. 17 : 8), als
de mannen die in iedere stad boven de gewone rechters stonden
„welcken de verclaringe des Wets in de vergaderingen toequam ende
de ordinaire besieringe van den Godsdienst aldaer" (Deut. 21). Deze
priesters en levieten waren tot leeraars in de synagogen aangewe-
zen, gelijk Jacobus zegt: „Mozes heeft er van oude tijden in elke
stad die hem prediken, en hij wordt op elken Sabbat in de syno-
gogen gelezen" (Hand. 15 : 21), en één hunner, de overste der syna-
goge, had zelfs de macht om iemand uit te werpen en te verbannen
(Joh. 9 : 22). Nog veel nadrukkelijker spreekt in dit opzicht het Nieuwe
Testament, dat het sleutelrecht aan de apostelen schenkt (Matth.
16 ; Joh. 20), wier opvolgers niet de overheden maar de dienaars der
kerk zijn. Ook is dit recht aan deze laatste gegeven (Matth. 18), die
Hij beloofd heeft te zullen doen voortbestaan, maar nergens aan de
overheid. De apostelen hebben zich daaraan in de practijk streng
gehouden (Gal. 1 : 8, 5 : 12 ; Tit. 3 : 10 ; 1 Tim. 1 : 20 ; 1 Cor.
5 : 13 ; 2 Thess. 3 : 6, 14). Nergens is ook maar één enkele aandui-
ding dat de gemeente dit recht niet meer zou bezitten, wanneer de
overheden christenen werden.

Ook het karakter van de kerkelijke tucht toont aan hoe duidelijk

zij van de straffen, die de overheid oplegt, is te onderscheiden, en dat zij derhalve tot anderer competentie behoort. De straffen, die de overheid oplegt, zijn lichamenlijk, die der kerk geestelijk. Bovendien legt eerstgenoemde ze soms op, terwijl God het bedreven kwaad heeft vergeven en men dus van de geestelijke straf is bevrijd, en omgekeerd straft de kerk zonden als haat, nijd, twist en gierigheid, die de overheid ongestraft laat. Voorts dient de straf der overheid meer tot uitvoering der gerechtigheid, en die der kerk tot verbetering. Uit dit alles blijkt hoe verschillend beide zijn en hoe zeer de ééne past bij het karakter der overheid en de andere bij dat der kerk.

Nu rijst echter de vraag of kerkelijke vonnissen bij wijze van klacht bij de hooge overheid kunnen worden gebracht. Als regel zeker niet, zegt Walaeus, omdat wij hiervan geen voorbeelden in Gods Woord vinden en zulks in de gereformeerde kerken weinig of niet geschiedt. Het voorbeeld van Paulus toch (Hand. 25 : 11) gaat niet op. Hij appelleert namelijk niet op een christelijke, maar op eene heidensche overheid, en niet „van een sententie des Kerkelicken bans”, maar „van een sententie des doodts”, waarvan de executie lag in de handen van keizer of stadhouder. En ook was Paulus niet alleen beschuldigd van tegen den godsdienst, maar ook van tegen den keizer en de openbare orde gezondigd te hebben (Hand. 24 : 5 ; 25 : 8). Het gebeurde met Paulus bewijst dus niets tegen de stelling dat aan de overheid niet het recht toekomt te straffen of vrij te spreken, wanneer het daden betreft, die op geestelijke wijze moeten behandeld worden. Alleen heeft de overheid in dezen „een toezieende oordeel, dienende tot belettinghe van de executie van sulcken geestelicken straffe, soo sy onbehoorlick ende teghen Gods woort is, ofte tot handhavinghe derselver, soo sy rechtveerdich ende naer Gods woort therichtet is”.

Maar daarbij blijft het onderscheid tusschen de kerkelijke en civiele macht gehandhaafd. De leeraar stelt Gods Woord voor en bedient de sacramenten ; hij bedwingt en straft alleen door Gods Woord, en oefent den kerkelijken ban zonder lichamenlijk geweld. De magistraat daarentegen is een dienaar Gods, die de eerlijke uitwendige discipline en vrede onder de gemeente bewaart, en de wederpannigen bedwingt en straft met wettige lichamenlijke straffen.

In het tweede deel van zijn geschrift plaatst Walaeus tegenover de leer der roomschen, krachtens welke ook de wereldlijke machten aan den paus zijn onderworpen, het gereformeerd beginsel dat ieder de overste machten moet onderworpen zijn, ook al zijn zij onge-loovig. Ja, al kwam een christelijke souvereine overheid zichzelf zoozeer te vergeten, dat de kerkelijke ban tegen haar moest worden uitgesproken, zoo zou zij daarmede niet vervallen van haar prinselijk ambt en haar verder geen gehoorzaamheid mogen worden geweigerd. Daarom is Walaeus een vijand van het woord : collaterality. De hooge overheid heeft het hoogste gebied in alle wereld-

lijke zaken en haar komt deswege de hoogste wereldlijke eer toe. In deze dingen zijn de herders der gemeente niet alleen met de overheden niet collateraal of gelijk, maar bezitten zij ook geene macht onder haar. Zelfs heeft de hooge overheid macht in kerkelijke zaken. Zij is bewaarster en handhaafster van de wet der tien geboden met het wapen der wereldlijke macht, omdat zij zorg moet dragen dat de onderdanen niet maar een burgerlijk, maar ook een christelijk en godzalig leven leiden (1 Tim. 2:2). Al hare autoriteit en macht dient zij te gebruiken om de gemeente tegen alle uit- en inwendige verstoorders der waarheid te beschermen en alles te weren waardoor de lidmaten der gemeente van den waren godsdienst worden afgeleid. Zij moet de wetten en ordinanties, die Christus zijne gemeente heeft gegeven, helpen executeeren en de onderhouding daarvan door hare wetten versterken. Zelfs heeft zij het recht leeraars en andere bestuurders der gemeente te vermanen, zoo zij nalatig zijn, en hardnekkige, ontrouwe, valsche leeraars te straffen.

Maar daarnaast bestrijdt Wtenboogaerdt's stelling, dat de leeraars in hun geestelijk ambt onder de overheid zouden staan, gelijk dit het geval is met hen, die de justitie, de financiën of de oorlogszaken besturen. De kerkedienaren zijn geen stadhouders van menschen, maar dienaars van Christus. Als zoodanig hebben zij van Hem de geestelijke macht ontvangen om door alle geestelijke middelen de waarheid voor te staan, gelijk de overheid daartoe uitwendige macht heeft gekregen. Zij moeten zelfs geestelijke zorg dragen dat de overheid in dit opzicht haar macht niet misbruikt, maar deze regelt naar den wil van Christus. Zoo zijn zij onder en van wege Christus de geestelijke bewaarders van het recht der kerk, hoewel zij in alle gewone zaken gaarne voor de overheid wijken.

Met tal van bijbelplaatsen wordt dan aangetoond, dat de macht om Gods Woord te prediken, de sacramenten te bedienen en de christelijke discipline te oefenen volgens Gods Woord, en de gemeente door deze middelen te regeeren, niet aan de overheden, en door en onder haar den leeraars der gemeente toekomt, maar dat deze den herders en opzieners van Christus' wege is opgedragen. Deze worden niet alleen gezonden om eenvoudigen, maar ook de overheden te leeren en te vermanen; ook ontvangen deze laatsten de sacramenten, en als de nood het vordert, passen zij de geestelijke discipline ook op de overheden toe „hoewel altijd met behoorlick respect, discretie, en voorsichticheyt, nochtans naer Christi bevel ende meeninghe". Vervolgens wederlegt Wtenboogaerdt, voor zoover deze laatste heeft gemeend uit de Heilige Schrift te kunnen aantoonen, dat de kerk stond onder de overheid en deze stond onder God. Het voorbeeld van Mozes heeft geen beteekenis, omdat deze niet alleen „extraordinaerlick" van God was geroepen zonder middel van menschen, maar ook met

den geest der profeten boven allen was begiftigd en als middeelaar tusschen God en het volk geplaatst was. Om dezelfde reden hecht hij geen waarde aan het voorbeeld van Jozua. Ook deze was „extraordinaerlick” begaafd en wordt „man Gods” genoemd, een naam, dien alleen de profeten dragen (Joz. 24 : 29). Bovendien was hem de Zoon Gods zelf verschenen (Joz. 6) en had God vele wonderen door zijne hand gedaan. Wat David deed, deed hij eensdeels als profeet, anderdeels op advies van profeten en volgens bijzonderen last van Godswege hem door profeten opgelegd. (2 Sam. 23 : 2 ; 1 Chron. 28 : 11—19 ; 2 Chron. 8 : 14). En tegenover Wtenboogaerdt's beroep op 2 Chron. 8 : 15 „en men week niet af van des konings gebod aan de priesteren ende Levieten”, wijst hij er op, dat deze nieuwe ordinanties van den koning reeds door andere profeten vóór hem waren gegeven (1 Chron. 9 : 22 ; 2 Chron. 29 : 25). Wat van David geldt, geldt eveneens van Salomo. Mannen als Josaphat, Hizkia en Josia hebben dan ook niets gedaan als voortgebouwd op het werk van David en Salomo „dewyl het Gods ordinantien waren eerst door syne Propheten inghevoert”. Maar bij dit alles hebben zij allen de priesters en levieten in hun ambt laten werkzaam zijn, al vermaanden zij hen tot getrouwheid en ijver.

Walaeus beluit dan ook dit gedeelte met er nogmaals den nadruk op te leggen, dat Christus Zijne dienaren onder Zich over de gemeente tot geestelijke opzieners en herders heeft gegeven om haar in Zijn naam Zijne wetten voor te dragen, en dat Hij ook onder Zich de soevereine overheden heeft bevolen, niet alleen leden van Zijne kerk, maar ook voedsterheeren en beschermers daarvan te zijn. Christus heeft dus tweeërlei opzieners en bestuurders over Zijne gemeente aangesteld, de ééne groep gewapend met lichamelijke macht en wereldlijke autoriteit, de andere alleen met geestelijke. Beiden moeten hunne macht over de kerk regelen naar het bevel door den Christus gegeven. De één moet den ander niet van zijn taak willen ontlasten ; beiden moeten hun opzicht en macht te zamen voegen om de kinderen des Heeren te regeeren en hiertoe met elkander voortdurend in goede betrekking staan. In alle gewone zaken moeten de leeraars de overheid gehoorzamen „soo veel de stichtinghe ende welvaert der Ghemeynte kan lyden”. De overheden van haren kant moeten alleen opzicht over de kerk hebben om dat der predikanten te sterken „niet om die te beletten oft eenich mensche daer over meester te maecken dan Christum, welckes instructie hier alleen moet ghelden”. Zij moeten bedenken dat zij als toezienende voogden zijn over de kinderen van Christus en dat zij daarom ook het Testament van haren Heer naarstig moeten lezen, maar ook dat aan de predikanten benevens dat toezicht het bestuur over en de uitdeeling van de geestelijke goederen en de middelen tot zaligheid is toevertrouwd.

Van hare zijde moeten de christelijke overheden niet alleen zorgen, dat de herders en leeraars eerlijk en stil leven onder de andere bur-

gers, maar ook dat zij zich trouw kwijten van de hun opgelegde taak. Zoo de predikanten dit niet doen is het haar taak „haer tot ordre te brenghen met de macht haer van Godt verleent, ghelyck als Ezechias ende Josias hebben gedaen”. De predikanten van hunnen kant hebben in hun ambt ook opzicht over de overheden, niet alleen opdat zij als christenen leven zonder ergernis te geven, maar ook opdat zij goede voedsterheeren der gemeenten zijn en de ware kerk behoorlijk steunen naar Christus' bevel. En indien zij deze macht ten nadeele der kerk misbruiken, moeten de predikanten haar „met behoorlick respect” pogen te overtuigen van hun ongelijk. Blijven zij echter in hun kwaad volharden, zoo „moeten de Gheestelicke toezinders van Christi weghe de selve vande Gheestelicke ghemeynschap der kercke scheyden ofte veel eer de kercke selve van de hare, blyvende nochtans in alle andere Weereltsche saecken haer onderdanich ende ghehoorsaem”.

Zóó was Gods instelling; zóó is Christus' bevel en het gebruik aller vrome koningen, profeten, priesters en kerken geweest.

Ten slotte behandelt Walaeus in het derde deel de twee bijzondere vraagpunten: *a.* welke de macht der overheid is bij het beroep der predikanten en *b.* welke die macht is ten aanzien van de judicature der leer en het houden der synoden.

Wat het eerste betreft, onderscheidt hij bij de wettelijke beroeping der kerkedienaars *drie* dingen. Ten eerste de beproeving of het onderzoek naar de bekwaamheid van den persoon zoowel in leer als leven; ten tweede de keuze van hem, die bekwaam is geacht voor eene bepaalde gemeente, en ten derde de bevestiging van den dienaar, die gekozen is in de gemeente, waarover hij wordt gesteld.

De beproeving of het examen behoort in 't algemeen bij de gemeente, doch in het bijzonder bij de kerkedienaars (2 Tim. 2 : 2; Tit. 1 : 5, Hand. 20 ; 28). Wel is het in alle welgestelde kerken gewoonte dat dit examen wordt afgenomen in tegenwoordigheid van eenige personen uit de christelijke overheden en andere bestuurders der gemeente, wanneer zij zulks begeeren maar *door* de leeraars der gemeente; die hiertoe door Christus in het bijzonder zijn geroepen en er bijzonder toe bekwaam zijn. Ook kan er geen verschil over bestaan wie bevestigen moet. Deze bevestiging geschiedt in tegenwoordigheid van de gemeente en met hare toestemming, maar door kerkedienaars. En er is geen enkel voorbeeld noch in de Heilige Schrift noch in de kerk, dat zij door iemand anders plaats heeft. Ook in geen enkele gereformeerde kerk doet de overheid dit.

Er kan dus alleen kwestie bestaan over de macht der overheid in zake de eigenlijke verkiezing. Sommigen geven het recht hiervan aan de souvereine overheden, zelfs aan den plaatselijken magistraat. Maar dit geschiedt geheel ten onrechte. Nooit heeft God in het Oude Testament aan eenige overheid de macht gegeven priesters naar haar goeddunken aan te stellen. De wet bepaalde wie dit moesten zijn. Christus zelf koos zijne twaalf apostelen en zeventig discipelen,

en riep Paulus. Vervolgens hebben de apostelen anderen nevens zich gesteld, namelijk profeten en evangelisten (Efez. 4 : 1 ; 1 Cor. 12). Door dezen en de apostelen zijn de gewone leeraars der gemeenten geroepen ten overstaan der gemeenten (Hand. 14 : 23 ; Tit. 1 : 5). De eerste christenen hebben zich daaraan trouw gehouden. Want al is het waar dat de keizers soms invloed op de benoeming van de voornaamste bisschoppen hadden, en dat derhalve ook de overheden daarop hun invloed behooren te behouden, even waar is het dat zij nooit een souvereine en absolute autoriteit hebben aangenomen zonder tegenspraak der leeraars. En er is dan ook geen sprake van dat de keizers aan de mindere overheden dat recht gegeven en aan de kerken ontnomen hebben. Uit dit alles blijkt dat nimmer eene absolute macht in het verkiezen van predikanten aan de overheid is toegekend en dat zij haar nooit op wettige wijze aan zich heeft getrokken, maar dat deze zaak aan de dienaars en bestuurders der kerken, te haren overstaan, altijd in het bijzonder opgedragen en aan hen door alle vrome overheden overgelaten is.

Komt dan aan de christelijke overheid hoegenaamd geen zeggenschap bij de verkiezing van predikanten toe? Op deze vraag antwoordt Walaëus dat een subalterne en onder-overheid, als een voornaam lid van elke gemeente, daarin ongetwijfeld moet gekend worden. Maar het recht om zulk een ambt te verleen, gelijk zij dit civiele ambten doet, heeft zij niet. Ten tweede moeten de souvereine overheden als voedsterheeren der gemeente en handhavers van de ordinanties van Christus zorg dragen, dat de kerkelijke personen te haren overstaan gekozen worden. Want zij zijn de bewaarders van de wet der tien geboden en hebben dus belang bij de verkiezing van een predikant, die haar hierbij krachtig ter zijde staat. Ook moeten zij toezien dat de gemeente de keuze van een predikant ordelijk en naar Gods Woord doet. Maar verder gaat hun recht in dezen niet. Evenals elders bestrijdt Walaëus hier de exegetische van Wtenboogaerdts van bepaalde bijbelplaatsen, door dezen ten gunste van zijn stelsel aangevoerd. Zoo is Abjathar als priester wél door Salomo afgezet, maar om een politiek delict en verraad tegen het hoofd van den staat. Welnu, het recht daartoe betwist niemand aan de overheid. En wat de aanstelling van Zadok tot priester door den koning aangaat, zegt Walaëus dat Salomo Zadok geen priester maakte, maar dezen, wien het priesterschap als nakomeling van Aäron wettig toekwam, slechts hoogepriester maakte „naer 't gebruyck des Ouden Testaments". Walaëus namelijk betoogt dat aan Zadok het recht om hoogepriester te worden toekwam uit kracht van Gods wet, waarvan de koning de handhaver en uitvoerder was. Hij toch was de overste onder de Aäronieten, als het ware de plaatsvervanger van den hoogepriester bij diens leven, wanneer deze onrein of ziek was. Eindelijk stelde Salomo dezen Zadok niet autoritair aan, maar deed hij het ten overstaan der oudsten des volks, waaronder ook priesters waren, ja met goed-

vinden en approbatie van de geheele gemeente (1 Chron. 29 : 22).

Ten laatste behandelt Walaeus de vraag welk recht de overheid heeft in zake de toetsing der leer en het houden van synoden. Ook hier hebben de predikanten de oudste rechten. Het waren profeten en priesters in het Oude Testament, die het meest en het eerst de leer der valsche profeten, priesters en afgodendienaars aan het licht brachten, en de overheden en onderdanen daartegen waarschuwden. En het zijn de apostelen en evangelisten geweest, die de dwalingen van de valsche apostelen en leeraars krachtig hebben weerlegd en veroordeeld. De herders worden door God berispt, wanneer er ketterijen en dwalingen in de kerk worden geduld (Ez. 34 ; Openb. 2 en 3 ; 2 Tim. 2 : 16 ; Tit. 3 : 9). Daarom is het altijd in de kerk van Christus gebruikelijk geweest dat wanneer er geschillen rezen, die onderling niet uit den weg waren te ruimen, eenige voornamle leeraars en andere aanzienlijke leden der gemeenten bijeenkwamen „onder het beleyt der Overheden wanneer die Christen waren ofte door onderlinghe verdraginghen der Ghemeynten, wanneer de Overheden gheen leden der Kercken en waren, om in de vreeze des Heeren sulcke geschillen aen den toutsteen van Godes Woordt te examineren ende soo 't doenlick ware, te eyndighen”.

Wat het bijeenroepen der synoden aangaat, meent Walaeus dat de gemeenten of hare bestuurders, met goedvinden van de overheid, daartoe enkele personen moeten deputeeren, die zij het best kennen en hare zaken volkomen toevertrouwen. Niet alleen mogen de souvereine overheden of hare stadhouders in die synoden zitting nemen, maar zij mogen ook enkele vrome en in de Schrift ervaren personen met zich nemen, die haar sterken kunnen met hun raad en oordeel. In die vergaderingen hebben zij het recht en den plicht te presideeren en zorg te dragen dat alles ordelijk en naar den regel van Gods Woord worde verricht ; dat alle bijzondere hartstochtelijkheid geweerd worde ; alle halsstarrigheid en wrevel worde bedwongen en het onderzoek der geschillen met alle zachtmoedigheid in liefde naar Gods Woord geschiede. Maar dit sluit niet uit, dat er ook in de synoden een kerkelijk persoon presideeren moet, die de te behandelen zaken voorstelt ; de adviezen vraagt, de stemmen optelt, de besluiten opmaakt en deze het eerst onderteekeut. Want al wordt aan de overheid, die bewaarster is van de tien geboden en als zoodanig ook den vrede der kerk en de zuiverheid der leer moet bewaren, eene belangrijke plaats in de synoden ingeruimd, toch komt aldaar de eerste plaats aan de kerkedienaren toe aan wie het bewaren van den vrede der kerk en de zuiverheid der leer „opt hoochste van Christo is bevolen” en „die oock daertoe met Gheestelicke macht van den selven syn voorzien”.

Tot zoover Walaeus en de theologen.

Geheel op zichzelf staan in dezen strijd de beschouwingen van de beide staatslieden en juristen, van Oldenbarneveld en Hugo de Groot, Eerstgenoemde heeft ze gegeven, toen hij als beschuldigde

stond voor zijne rechters. In de zoogenaamde „Verhooren van Johan van Oldenbarnevelt”, uitgegeven door het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht, 1850, kunnen wij ze zoo goed als volledig vinden.

Van Oldenbarneveld's staatkunde ten aanzien van godsdienst en kerk werd beheerscht door het beginsel dat de hooge overheid het recht en den plicht heeft orde te stellen in het stuk der religie. Men denke bij dit laatste niet maar aan het nemen van maatregelen, waardoor de publieke orde niet wordt verstoord, of aan het verleen van een zeker prerogatief aan één godsdienst of ééne kerk in tegenstelling van andere, die dan alleen worden geduld. De roeping van de overheid te dezen opzichte gaat volgens hem veel verder. De godsdienst is een bepaalde, de eerste tak van staatsdienst. De overheid moet de richting aangeven, waarin op religieus gebied het volk zal worden geleid, en tegenstaan al wat die door haar gewenschte richting in den weg treedt. Zij proclameert welke kerk haar ter bereiking van dit doel het beste dient en steunt deze bij uitzondering met al hare macht, doch zorgt dan ook dat zij in hare ontwikkeling haar staatsbelang blijve dienen. Elke poging, die van wege die kerk tot het tegenovergestelde zou kunnen leiden, wordt daarom desnoods met geweld gekeerd. De hooge overheid is verzorgster van, maar ook souvereine over die kerk. De voornaamste staatszorg is die over en in haar.

Het protestantsch beginsel had te dezen opzichte de zelfstandigheid en de kracht der hooge overheid zeer versterkt. De vloek van de regeering van Philips was juist hare afhankelijkheid van Rome geweest. In plaats van door eigen oogen te zien en de zaken van den godsdienst zelfstandig te beoordeelen, had hij zich laten leiden door den paus en zijn consistorie, door kardinalen, bisschoppen en inquisiteurs. Onder protestantsch bewind mocht dit niet kunnen voorkomen. De gereformeerde overheid was tot zelfstandig oordeelen geroepen; geen predikant of kerk mocht haar leiden, zou ook zij niet weder vervallen op de roomsche klip. Natuurlijk moest zij, als gereformeerde overheid, het richtsnoer voor hare gedragingen ontleenen aan het zuivere Woord Gods. Maar daarvoor had zij geene leiding van anderen noodig. Zij zelf moet dat Woord lezen, onderzoeken en navorschen om te weten, welke gedragslijn zij, op grond daarvan, heeft te volgen. Dan en dan alleen kiest en houdt zij den juisten weg.

Voor van Oldenbarneveld nu was de gereformeerde religie, de ware religie volgens Gods Woord en mitsdien de gereformeerde kerk de ware kerk. Van den beginne af aan was hij echter van meening geweest dat de onderling verschillende gevoelens ten aanzien van de praedestinatie zich met de gereformeerde beginselen verdroegen en derhalve in de kerk naast elkander konden blijven bestaan. Men had elkander ook, sinds het begin van den vrijheidsoorlog, broederlijk gedurende vele jaren op dit punt verdragen. Een

deel der predikanten en gemeenteleden hield het te dien aanzien met het gevoelen van Calvijn en Beza, een ander deel met dat van Melancton en Bullinger. Steeds waren er geweest, die zich bezwaard achtten de leer van Calvijn ten aanzien der praedestinatie te omhelzen, gelijk er omgekeerd waren, die huiverden dit met de leer van Melancton te doen. Maar de kerk had deze zaak nimmer op de spits gedreven. Dit bleek wèl daaruit dat de heidelbergsche catechismus dit onderwerp onbesproken had gelaten en zich beperkt had tot de verzekering aan de geloovigen van de zaligheid en die aan de ongeloovigen van de verdoemenis. Ook met den kleinen catechismus van Beza in de fransche taal was hetzelfde het geval. Bovendien werd bij het onderzoek van hen, die tot het avondmaal wenschten te worden toegelaten, van de praedestinatie nimmer gerept. Van Oldenbarneveld was derhalve van oordeel, dat zoowel Gods Woord als de kerk zelf toeliet, dat verscheidenheid van gevoelen omtrent de damnatoire praedestinatie, evenals onder de contra-remonstranten omtrent het infra- en supralapsarisme, in de kerk bleef bestaan. Het gold hier een verschil tusschen theologen, vooral doctoren en scribenten, waarbij men aan de eene of andere zijde kon staan, zonder dat men kon gezegd worden af te wijken van de zuiverheid van Gods Woord of niet in de kerk thuis te behooren. Voor hem stond vast „dat tot der menschen zaligheid moet toegeëigend worden Godes onverdienbare genade ende verdienste en voldoeninge voor onze zonden van onzen Heylant en Zaligmaker Jesum Christum, ende dat hij dat geloovende en daarbij ten einde persevereerende, hij hem verseekert van Godt almagtig ter eeuwiger zaligheid gepredestineert te syn en dat sijne kinderen beneden de jaaren van verstant gestorven synde, ook daartoe gepredestineert zijn, en dat hetzelfde nyet en strydt, maar is conform 't gevoelen van de gereformeerde kerken.”

Eenmaal op dat standpunt zich plaatsende, moest hij wèl ijveren voor tolerantie tusschen de remonstranten en contra-remonstranten in de kerk. Want er was hem ook als staatsman alles aan gelegen dat de eenheid en daarmede de kracht der gereformeerde kerk bewaard bleef. Al wat naar scheuring zweemde, zou niet alleen ten nadeele van de gereformeerde religie, maar ook ten nadeele van het vaderland zijn. De gereformeerden toch vormden met elkander de groep, waarop men het best kon rekenen, als het de verdediging des lands betrof. Die krachtige steun zou echter aan de overheid ontvallen, wanneer zij in twee of meerdere deelen uit elkander viel en dientengevolge de roomschen, lutherschen, doopsgezinden en libertijnen sterker werden dan één van de deelen, waarin de gereformeerden zich zouden hebben gesplitst. Hier-tegen moest met alle kracht worden gewaakt.

En van Oldenbarneveld heeft dit gedaan.

Hij deed dit nog met eene andere bedoeling. Het staatsbelang eischte niet alleen dat die gereformeerde kerk één bleef, maar

ook, dat zij zich steeds meer uitbreidde. De overheid moest gedurig een drang in die richting uitoefenen, doch de kerk zelf moest haar hierbij steunen. Reeds prins Willem had er op aangedrongen te zorgen, dat velen geleid en bewogen werden tot de aanneming van de ware christelijke religie, en om die reden de kerkelijken tot verdraagzaamheid aangespoord. Op die lijn nu ging van Oldenbarneveld voort. Naar zijne overtuiging werden door het op de spits drijven van de preciese opinie van Gomarus velen niet-gereformeerden steeds meer ongenegen om zich bij de gereformeerde kerk te voegen, terwijl hij van oordeel was, dat vele eenvoudige lutherschen, roomschen, doopsgezinden tot haar zouden overgaan, als de gematigde opinie der remonstranten in zake de praedestinatie werd toegelaten. Wanneer aan den eenen kant de artikelen der geloofsbelijdenis oprecht en eenvoudig werden opgevat „zonder equivocatie of ander subtiliteiten daarin te gebruiken” en aan de andere zijde goede bepalingen werden gemaakt „om alle dolingen en ketterijen te weeren”, zou men niet alleen handelen naar de zuiverheid van Gods Woord, maar voor velen de toetreding tot de gereformeerde kerk aanlokkelijk maken, en niet alleen de gereformeerde religie, maar vooral ook het vaderland dienen. Eén groote gereformeerde kerk zou voor ons land tegenover de ééne groote roomsche kerk eene macht van de grootste beteekenis zijn.

Een andere reden waarom van Oldenbarneveld de remonstranten gaarne in de kerk wilde houden, bestond in de vrees dat de overheid ernstig in haar werk zou worden belemmerd, wanneer de contra-remonstranten uitsluitend daarin heerschten. Hij kon, alweder in navolging van prins Willem, niet vergeten hoe groote schade de zaak der vrijheid in Vlaanderen, vooral door toedoen van te heethoofdige kerkelijke personen, had geleden. Verscheidene predikanten, uit den vreemde herwaarts gekomen en vurig contra-remonstrantschgezind, waren grootendeels „onder 't cruys opgevoeyt zijnde, nyet gewoon andere auctoriteyt als van de kerkelijken te recognosceeren”. Zij gingen uit van het beginsel dat kerkelijke vergaderingen in kerkelijke zaken gelijke macht en autoriteit bezitten als de hooge overheid in zaken van staat of politiek. Waar zou het heen met het souvereiniteitsrecht der staten, wanneer de kerk, aldus geheel vrij in hare consistories en synoden, de overheid plaatste voor de uitvoering van hare besluiten? Men zou dan weder teruggaan tot den tijd van Philips, waarin de overheid aan de kerk onderwerpen was. Maar bovendien dreigde het gevaar, dat de staatkunde geheel onder den invloed van personen kwam, die door hun eenzijdig en fanatiek optreden, evenals destijds in de zuidelijke Nederlanden, de oorzaak zouden worden, dat men niet alleen de gereformeerde religie maar ook het land verloor. Om dit gevaar te keeren had prins Willem in zijne dagen de staten van Holland en West-Friesland ernstig vermaand „bijtijds ordre te

stellen op kerkelyke personen en zaken". En niet alleen de staten dezer provincies, maar ook die van verschillende andere hadden dezen raad gevolgd. Dit was ook hun plicht als „onwedersprekelijk soevereine overheit”.

Deze provinciale ordinanties moesten dienen om van overheidswege Gods Woord zuiver *onder goede orde* te doen leeren en onder hare leiding de rust en den vrede in de kerk te bewaren. Dit was het doel der kerkelijke ordinantie, die in 1582 op naam van den prins en de staten van Holland en West-Friesland was vastgesteld, en ook van die welke in 1591 tot stand kwam. Hetzelfde was het geval met die, welke door de staten van Utrecht in 1590 was uitgevaardigd, en die de prins eveneens beloofd had te doen onderhouden. In 1591 hadden ook de staten van Zeeland zulk eene ordinantie gemaakt met eene acte, waarbij zij bevalen dat een ieder zich daarnaar moest gedragen en verklaarden elke verandering aan zich te houden. In 1595 deden de gouverneur en de gedeputeerde staten van Groningen en Ommelanden hetzelfde bij autorisatie van de staten der provincie. En zóó prat waren de provincies elk voor zich op het recht om dergelijke ordinanties voor haar ressort te maken, dat dit uitdrukkelijk in de Unie van Utrecht van 1579 en in het tractaat van 1580 en 1581 met den hertog van Anjou werd vastgelegd.

Met kracht hield van Oldenbarneveld staande dat elke provincie in dit opzicht soverein was in eigen kring. Zij kon op het punt der religie de regeling vaststellen die haar goed docht. Niemand anders had zich daarmee te bemoeien. Wél vond hij goed, dat de vereenigde provincies hierover met elkander overleg pleegden „bij onderlicke vruntlicke bewilliging en inductie”, maar niet „bij overdringinge of overstemminge”. Want indien dit geschiedde, tastte men de vrijheid der provincies en de soevereiniteit der staten aan. Althans gold dit het land van Holland en West-Friesland „als wesende een vrij landt, nyet recognoscerende eenig superieur, gelyk over veel hondert jaaren gemainteneert, gesusteneert ende op te presentie van 't ryck bij sententie of arrest van den grooten raat van Mechilen op te questie tusschen die van Brabant en Hollandt op te practycke van de Gulden Bul van keiser Caarl den vierden, is verstaan en gedecreteert”. Steeds had hij er zich tegen verzet, dat men dit recht aan de staten van Holland zou ontnemen of het met die van andere provincies zou doen deelen. Het mocht niet worden gelimiteerd; het moest in zijn geheel blijven bestaan.

Het lag dus op den weg van de staten van Holland, toen zich in hunne provincie kerkelijke geschillen voordeden, deze in der minne uit den weg te ruimen. Behalve dat dit roeping der hooge overheid was, was van Oldenbarneveld ook èn op grond van de historie èn op grond van eigen ervaring tot de slotsom gekomen, dat kerkelijke twisten veel minder door kerkelijke dispu- ten,

inquisities en decreten dan wèl door accommodatie en interpositie van de publieke overheid tot bedaren worden gebracht. Onder leiding der overheid waren dan ook tot dit doel verschillende conferenties met theologanten en predikanten gehouden en als vrucht hiervan waren bij verschillende resoluties beide meeningen, zoowel die der remonstranten als die der contra-remonstranten getolereerd, gelijk deze van het begin der hervorming af aan in de kerk en onder de predikanten hadden bestaan. De staten deden hiermede wat de gereformeerden zelf in 1566 aan den koning van Spanje en de staten van het land hadden verzocht, namelijk om met hunne eigen ooren, oogen en verstand te mogen hooren, zien en oordeelen over godsdienstzaken, *zonder het te laten aankomen* op de geestelijke personen. Zij volgden hier het voorbeeld van koningin Elisabeth van Engeland, die in 1559 een conferentie tusschen negen gereformeerden en negen roomschen, met advies of consent van het parlement, had doen houden en daarop de reformatie in Engeland had ingevoerd, en dat van den koning van Frankrijk in 1561, die na eene conferentie van twaalf gereformeerde en twaalf roomsche theologen, juist omgekeerd de uitoefening van de gereformeerde religie had doen ophouden. Zij hadden ook een voorbeeld in den tegenwoordigen koning van Engeland, die met zijn raad, ten overstaan van ongeveer twintig bisschoppen en prelaten te Hampton-court, eene deputatie van contra-remonstranten had ontvangen en gehoord, die wenschte dat hun gevoelen in zake de praedestinatie openlijk door den koning zou worden gesanctionneerd, wat niet is geschied. De keurvorsten van de Pfaltz, Brandenburg en verschillende andere vorsten, graven, heeren en steden in Duitschland hadden bij publieke autoriteit met veel minder kennis van zaken grootere veranderingen in den godsdienst ingevoerd. Te Bern en elders in Zwitserland waren ook kerkelijke geschillen van dezen aard door de overheid bijgelegd. Er was geen enkele reden om aan te nemen, dat het gezag van de staten van Holland en West-Friesland in godsdienstzaken geringer zou zijn. Trouwens — dit zou ook niet strooken met hunne hoogheid, waardigheid en recht van soevereiniteit.

Op genoemde wijze, in een betrekkelijk kleinen kring van theologanten onder leiding van de overheid, zag dus van Oldenbarneveld bij voorkeur gaarne de kerkelijke geschillen beslecht. Kon dit echter niet, dan zou hij, al was het schoorvoetend, tot het toelaten eener synode overgaan. Maar in de allerlaatste plaats tot dat eener *nationale* synode en alleen voor het geval elke poging tot accommodatie op de provinciale synode was mislukt. Toen hem er op gewezen werd, dat die verschillen tusschen remonstranten en contra-remonstranten zich toch ook buiten Holland voordeden en dus om die reden eene nationale synode gewenscht was, antwoordde hij, dat in Holland de meeste moeilijkheden voorkwamen en dat, zoo men dáár tot accommodatie kwam, deze door de andere provincies wel „bij inductie en

andersins zoude mogen hebben aangenomen worden''. Hieruit blijkt bij vernieuwing hoezeer van Oldenbarneveld op de provinciale autoriteit van Holland in kerkelijke zaken stond. Dit wordt trouwens ook bevestigd door zijn ander voorstel, toen sommigen hadden gemeend dat het dan wèl lang zou kunnen duren, eer de rust en de vrede in de andere provincies zouden zijn hersteld. Want dit luidde dat men dan aan de staten van de andere provincies of hunne gecommiteerden of gedeputeerde staten kon verzoeken kerkelijke personen op de hollandsche synode te zenden „om de zaake te beter en te prompter met goede correspondentie en eenigheid te vorderen''. Dus in elk geval moest de provinciale synode voorgaan.

En deze mocht dan niet gesplitst worden in ééne voor Zuid-Holland en ééne voor Noord-Holland, maar het moest ééne provinciale synode zijn. En op deze synode moesten de beide twistende partijen dan even sterk zijn vertegenwoordigd. De staten moesten het recht hebben enkele van de geleerdste en in kerkelijke zaken meest ervaren personen, die zich vóór de eene noch vóór de andere opinie verklaard hadden, daarop uit te noodigen. In één woord, de staten waren verplicht alle maatregelen te treffen „dat eene goede en christelijke *moderatie* int maken van de decreeten synodaal gebruyct wort''. En zij waren dit ter wille van de eenheid en de kracht van het volk, ter wille van den invloed der ware christelijke religie, ter wille ook van hunne eigene positie, als soevereinen in hunne provincie.

Ziet daar systematisch het gevoelen van den grooten staatsman zooals het in zijn verhoor door zijne rechters tot uiting kwam, in zake de verhouding van de gereformeerde overheid tot de gereformeerde religie en kerk. Alle consequenties waartoe het leidde, waren de noodzakelijke uitvloeisels van het ééne beginsel: de provinciale overheid kent slechts een provinciale kerk en is daarover soverein. Dezen tak van staatsdienst leidt en buigt zij, zooals het staatsbelang het vordert en hare opvatting van Gods Woord het toelaat. De kerk is haar dienaar; zij haar voedsterheer.

Geheel en al komt daarmede het gevoelen van Hugo de Groot overeen, hetwelk hij op onderscheidene wijze heeft uiteengezet en verdedigd ¹⁾. Hij gaat uit van de stelling dat de beschikking over de religie één der voornaamste deelen is van de soevereine macht. Het terrein, waarover deze zich in een bepaald gebied uitbreidt, is onbeperkt.

Dit ligt in het wezen der soevereiniteit. En juist waar de religie in

¹⁾ *Ordinum Hollandiae et Westfrisiae Pietas*, 1613; Verantwoordingh van de Wettelycke Regeeringh van Hollandt en de West-Vrieslandt enz. 1622; Verhooren en andere bescheiden betreffende het rechtsgeding van Hugo de Groot, uitgegeven door R. Fruin 1871; en de Groot's: *de Imperio summarum Potestatum circa Sacra*, na zijn dood in 1647 uitgegeven.

het spel komt, moet de overheid deze macht toonen van wege het hooge belang, dat hierbij is betrokken. Vaststellende wat de publieke religie is, moet zij dan ook alle leeringen weren, die daarmede strijden, omdat „verscheydenheit van publique religie voor de republiques t'eenenmael ruineux is". Doch tevens moet aan de publieke religie, dit is in ons land de gereformeerde religie, die de overheid vastgesteld heeft, door haar een ruim karakter worden gegeven, zoodat zij kan gezegd worden het algemeen geloof der gereformeerde kerken te weerspiegelen. Wânt het is haar alleen mogelijk de gereformeerde religie als publieke religie te handhaven, wanneer een groot aantal burgers van het land haar is toegedaan en tot de gereformeerde kerken toetreedt. En dit kan en zal slechts geschieden, wanneer deze kerken hare deuren wijd openzetten, zoodat daarin voor elk plaats is, die zich alleen houden wil aan de leer van Christus, dat is aan het evangelie „ende niet aan veelderley glosen ende uitleggingen". Eén evangelische of christelijke religie als publieke religie en één evangelische of christelijke kerk als publieke kerk was dan ook De Groot's ideaal.

Men vergete echter niet, dat, wanneer De Groot spreekt van de souvereine macht, hij zich op het standpunt plaatst, dat deze in haar geheel bij iedere provincie op zichzelf behoort. Alleen datgene wat daarvan uitdrukkelijk is uitgezonderd, is ter beschikking aan de staten-generaal overgelaten. Doch hiertoe zijn uitsluitend de onderwerpen te rekenen, die de algemeene bescherming van het land betreffen of in het bijzonder door de Unie of bij particuliere toestemming daarvoor zijn aangewezen. De religie heeft daartoe echter nooit behoord. Zij maakt geen deel uit van de algemeene bescherming des lands, noch is ooit afzonderlijk ter dispositie der algemeene staten gesteld. Iedere provincie mag dus, binnen haar eigen territoir, vrij de kerkelijke zaken regelen, zooals zij begeert. Het overstemmen door eenige provincies van een andere is, waar het kerkelijke kwesties geldt, ongeoorloofd. Elk van haar is te dezen opzichte binnen haar ressort souverein.

Allerlei voor de kerk bedenkelijke gevolgen sproten uit deze leer voort. Nooit kon een nationale synode worden bijeengeroepen, als ook maar één provincie weigerde daaraan mede te doen. Elke provincie kon bovendien verhinderen, dat er een provinciale of zelfs particuliere synode samenkam. De staten konden de bijeenroeping afhankelijk stellen van bepaalde voorwaarden en de punten aangeven, die wèl en die niet mochten behandeld worden. In het systeem van De Groot hadden zij het recht predikanten aan te stellen en af te zetten; consistories toe te laten of te verbieden; ja, nominaties harer leden op te maken. In één woord de kerk was hier een staatsorgaan geworden; het kerkeraadslid een staatsambtenaar.

De Groot stond zóó sterk in de overtuiging, dat aan de staten in elke provincie het hoogste opzicht en bestuur toekomt niet alleen in burgerlijke, maar ook in kerkelijke zaken, dat hij dit zelfs be-

schouwde als „een notabel point van onse Christelijke Reformatie”. Tegenover Rome dat van koningen, prinsen en machthebbers, evenals van alle particuliere personen eischt, dat zij in alle geloofszaken en ten aanzien der kerkelijke regeering, de voorschriften van kerkelijke personen zullen volgen, staat volgens hem het beginsel der hervorming, dat particulieren in hunne particuliere daden en de overheid in hare publieke daden alleen moeten afgaan op hun zelfstandig onderzoek, gereguleerd door Gods Woord en zich niet moeten verlaten op anderer wijsheid of geweten. Dit standpunt werd volgens hem ook steeds ingenomen door prins Willem, zooals blijkt uit de door hem geconcipeerde ordonnanties, die de autoriteit der overheid in kerkelijke zaken bevestigden. En op die lijn waren immers de staten met zachtheid voortgegaan, gelijk het concept van 1591 toonde, dat tot wet zou zijn verheven, indien niet de steden Delft, Gouda, Rotterdam en Medemblik hadden geoordeeld, dat daarin aan de bevoegdheid der overheid te zeer was te kort gedaan.

Hij trekt dan ook zijn conclusie in deze woorden samen : „Myne meening is in 't cort, dat de Overheyt soo wel Godes woordt moet doorsoecken, dat sy verseeckert zij nyet te bevelen, dat daerjegens strijdt; dat, doende dat, sy in goeder conscientie vermagh te disponeren, over de publyque kercken ende kerckendienst, sonder te vervolgen deghene dye uyt eene goede meninge souden mogen dwalen.”

Meer in het bijzonder heeft de Groot in zijn „Verantwoording” de toepassing van dit beginsel op de verkiezing van predikanten besproken.

Hij stelt voorop, dat er geen bepaalde wet bestaat, waaruit blijkt wien het recht om predikanten te benoemen toekomt. Enkele voorbeelden of gewoonten maken nog geen wet. Dit blijkt ook wèl hieruit dat er in de eerste christelijke kerk ambten geweest zijn, zooals b.v. dat der diaconessen, en ook gewoonten, die de latere kerk zelf niet heeft overgenomen. De eenige regel, die men scheen en schijnt te moeten toepassen, is deze, dat men alles moet doen met goede orde en tot stichting, naar gelegenheid van tijden en plaatsen. Zoo werden bij het leven der apostelen de ambten veeltijds begeben door openbaringen van den Heiligen Geest; later schijnt de verkiezing veelal te hebben plaats gehad door de geheele gemeente. En weer later, voordat de magistraten christenen waren, kozen meestal de bisschoppen de andere kerkedienaars, terwijl de bisschoppen zelf door de kerkedienaren en diaconen alleen of door dezen met de gemeente of eenige der voornaamsten uit de gemeente, of ook door een vergadering van bisschoppen van dezelfde provincie gekozen werden. Na de aanneming van de christelijke religie door keizers en koningen, hebben dezen niet alleen dikwijls orde gesteld op de christelijke religie met of zonder synode, maar hebben dezen ook vaak zelf de geestelijken gekozen, al bleef het recht van examineeren en approbeeren bij de opzieners der

kerk en de vrijheid, om bezwaren tegen den gekozene te opperen, bij de gemeente. Bijwijlen stelden de vorsten zich met de approbatie tevreden, terwijl zij aan anderen de verkiezing overlieten. Sinds de hervorming werden in de Pfalz de predikanten uit naam van den Pfalz-graaf, door zijn raad, die de kerkelijke zaken bestuurde, benoemd. In ons land schijnt de bedoeling van den prins van Oranje geweest te zijn, de verkiezing der predikanten in de handen van de overheid te geven, gelijk blijkt — zegt De Groot — uit een concept, dat op zijn bevel tijdens zijne regeering was samengesteld. Zoo wilden het ook de staten, die in de opdracht aan den prins van 's lands bestuur in 1585 dit artikel schreven : „Dat in ghene steden ofte Plecken eenighe Collegien ofte Consistorien sullen werden onderhouden, dan met advys, nominatie ende instellinghe van de staten ofte van de Magistraten.” Toen dan ook de synode in 1586 het recht der kerk in zake de verkiezing van predikanten handhaafde en de overheid slechts toeliet te oordeelen over den uitwendigen wandel van den gekozene, besloten de staten van Holland daartegenover terstond „dat soo haar Ed. Mogh., als de edelen, ende Magistraten van de Steden, souden blyven by haar Recht ende Ghebruyck, nopende het aennemen ende afstellen der Kerckendienaren : midts dat gheen Kerckendienaren souden werden aenghenomen, sonder al vooren op haar Leer ende Leven behoorlyck gheexamineert, en de daar in suyver ende rein bevonden te syn.”

Na aldus op historische gronden het standpunt der staten in dezen te hebben verdedigd, bepleit hij dit voorts uit staatsrechtelijk oogpunt. Vóór den vrijheidsoorlog waren de graven van Holland, wier rechten op de staten waren overgegaan, gerechtigd nominatie te doen voor de bisdommen. Uitdrukkelijk had het Hof van Holland hieromtrent uitspraak gedaan. De magistraten van vele steden en dorpen hadden een gelijk recht. De staten van Zeeland waren dan ook zoo weinig tevreden met het besluit van de synode van 1586, dat zij op eigen gezag in 1591 eene provinciale synode belegden, waarop goed gevonden werd, dat men enkele magistraatspersonen, lidmaten van de gemeente, verzocht met den kerkeraad te zamen te delibereren over de predikantsverkiezing.

In Holland hebben daarentegen de staten een bezadigder standpunt ingenomen. Zij lieten door enkele staatkundige en kerkelijke personen een kerkorde opstellen, waarbij het recht van verkiezing tusschen vier personen, door den magistraat en vier door de kerk aan te wijzen, werd verdeeld, met dien verstande, dat de voordracht, door deze acht personen opgemaakt, door den magistraat zou worden geapprobeerd. Dit concept werd goedgekeurd door den hoogen en provincialen raad, maar door verschillende steden afgekeurd, omdat daarin aan de overheid, naar hunne meening, niet genoeg gezag werd verleend. Dientengevolge werd het geen wet. De staten en magistraten konden dus geacht worden te blijven staan op het standpunt van de bovengenoemde resolutie van 1586 en in het bezit te blijven

van het recht, hetwelk eens de graven van Holland hadden bezeten.

Van De Groot verwondert ons deze beschouwing niet.

Hij toch had geen helderen kijk op het eigenlijk beginsel der reformatie en de beteekenis der kerk. De machtige beweging hier te lande tegen Spanje bezag hij eenzijdig uit staatkundig oogpunt. De rol, die het gereformeerd beginsel daarbij had gespeeld, ontging hem. Voor hem lag de waarde van de reformatie in het verlangen om „de groote abuysen in de Christenheydt ingekropen” weg te nemen, gelijk dat reeds een eeuw lang allerlei vrome en geleerde mannen gepoogd hadden te doen. Hoe meer dit ging langs den weg van vrede en accommodatie, des te vuriger had hij dit toegejuicht. In dit opzicht was Erasmus zijn man. Zijn kerkideaal was dat van den apostolischen tijd met de belijdenis van Jezus Christus, als Zaligmaker van zondaren. Vandaar dat de eigenlijke hervorming voor hem neerkwam op „een beternis ende herstellingh van de saken op den eersten voet”. Voor dogmatische ontwikkeling of kerkelijke belijdenis gevoelde hij niets. Hij had een hekel aan predikanten, die vooral studeerden in de boeken van Calvijn en van aldegenen die „seer sterck waren dryvende haer eyghene opiniën”. Want zij zochten menschelijken geschriften „aensien ende autoriteyt” te geven en verkeerden gewoonlijk in den waan, dat zij op godsdienstig gebied de wijsheid in pacht hadden. Hij kon het niet dulden, dat zij de overheid zoo spoedig als te flauw in de behartiging der goddelijke waarheid veroordeelden, terwijl, indien zij hen vrijliet, spoedig eene nieuwe heerschappij over de gewetens zou worden uitgeoefend. Vooral zijn ongunstige opinie omtrent de calvinisten en het niet voldoende doordrongen zijn van de groote waarde van het gereformeerd beginsel, ook voor den vrijheidsoorlog tegen Spanje, heeft hem geleid tot zijn stelsel van tyrannie van de overheid over de kerk.

Voor hem bestond er ten onrechte slechts één reden voor het opnemen der wapenen tegen Spanje, namelijk het verlangen naar behoud der vrije nederlandsche regering, naar de oude wetten, costumen en privilegiën. Als bijkomstige factor komt dan daarbij de strijd voor de vrijheid van geweten, waaronder dan als van zelf de vrijheid der gereformeerde religie is begrepen. Ongetwijfeld schuilt in deze beschouwing een kiem van waarheid. Maar zij is de volle waarheid niet. Want bij duizenden was de hoofdreden om die worsteling te beginnen en met doodsverachting daarin te volharden gelegen in de zielsbehoefte om God naar den eisch van Zijn Woord te dienen. Ware de moed dier volharding, uit deze behoefte geput, niet de bezielende en heiligende kracht in den bangen strijd met Spanje gebleven, zoo zou menschelijkerwijze het kleine Nederland tegenover het machtige rijk van Philips zijn tenondergegaan. Juist de heerlijke ervaring van wat zij, dank zij de reformatie, voor tijd en eeuwigheid verworven hadden, deed ontelbaren den ongelijken strijd met Spanje wagen om te verhoeden dat Rome hun straks

dien schat weder zou ontnemen. En onder deze helden stonden de gereformeerden aan de spits.

Het is te betreuren dat De Groot, in zoo menig opzicht het slachtoffer van gereformeerde buitensporigheden en daarom bijzonder op hen gebeten, geen onderscheid heeft weten te maken tusschen de onschatbare waarde van het gereformeerde beginsel en de gereformeerde kerk, ook voor de overheid, en tusschen vele zoogenaamde gereformeerden, die geesteskinderen van Calvijn heetten, maar het niet waren. Dientengevolge is hij gekomen tot de verdediging van eene staatsalmacht in de kerk, die ware zij tot stand gekomen, de levensader aan de kerk zou hebben afgesneden. De ééne, nationale kerk zou zich opgelost hebben in allerlei provinciale kerken, elk bestuurd door hare provinciale overheid. Van algemeene kerkelijke vergaderingen zou zoo goed als niets meer gekomen zijn. Die provinciale kerkjes zouden alle zijn gebonden in een keurslijf van overheidsvoorschriften. Het recht der overheid om leeraren te benoemen zou in de practijk hierop zijn neergekomen, dat zij bepaalde wat de goddelijke waarheid is, die in de kerken moet worden gepredikt. Zijn provinciale staatskerk zou de ontbinding der gereformeerde kerk zijn geweest.

Doch hoe dit zij, duidelijk is dat Wtenboogaerdt, van Oldenbarneveld en De Groot een theoretischen grondslag hebben pogen te geven aan de practijk van de staten van Holland. Eerstgenoemde nam hierbij het theologisch, de anderen namen het staatsrechtelijk deel voor hunne rekening. De kerk heeft zich daartegen krachtig verweerd, omdat zij begreep, dat zij, door de toepassing van dit stelsel als kerk vernietigd werd. En dank zij de hulp van Maurits heeft zij de verwezenlijking der theorieën van genoemde mannen verijdeld, al bleef zij in meer dan één opzicht dienaarssse van de overheid.

HOOFDSTUK XVI.

Nieuwe strijdschriften over het gezag der overheid in kerkelijke zaken.

Gedurende geheel de 17e eeuw duurde de strijd in geschriften over het gezag der overheid in kerkelijke zaken voort. Het merkwaardig verschijnsel deed zich hierbij voor, dat herhaaldelijk van verschil tusschen contra-remonstranten ten aanzien van dit vraagstuk bleek. Niet allen toch wenschten dat gezag in die mate beperkt te zien als de meesten onder de toonaangevende gereformeerden. Ook zij meenden daarbij den Bijbel aan hunne zijde te hebben en zich op verschillende getuigen te kunnen beroepen. Hunne richting is als een middenstandpunt tusschen de tegenover elkander staande uitersten te karakteriseeren.

De woordvoerder hiervan is Prof. Nicolaas Vedelius, de eerste van de theologische professoren aan de doorluchtige school te Deventer. Hij werd aldaar, na onderteekening van de formulieren van